

Waldorfpedagogik - en översikt av teoretiskt orienterad forskning

Ruhi Tyson

version 1. HT 2023

Innehållsförteckning

Inledning	3
<i>Vad räknas som forskning?.....</i>	<i>3</i>
<i>Vilka förlag ger ut den waldorfpedagogiska litteraturen?</i>	<i>5</i>
<i>Tidigare översikter</i>	<i>6</i>
<i>Metod</i>	<i>7</i>
Övergripande forskningsområden	7
<i>Introduktioner till waldorfpedagogik.....</i>	<i>8</i>
<i>Bredare översikter av waldorfpedagogisk teori.....</i>	<i>9</i>
<i>Pedagogisk antropologi och utvecklingspsykologi</i>	<i>10</i>
<i>Allmäntdidaktik.....</i>	<i>10</i>
<i>Ämnesdidaktik</i>	<i>11</i>
<i>Studier av strukturella aspekter på waldorfskolan</i>	<i>14</i>
<i>Värderande och kritiska studier</i>	<i>14</i>
<i>Förskolestudier</i>	<i>16</i>
<i>Pedagogisk filosofi</i>	<i>16</i>
<i>Övriga samt svåridentifierade studier</i>	<i>17</i>
Avslutande reflektioner	17
Referenser.....	19
<i>Referenser svenska och nordiska studier</i>	<i>19</i>
<i>Referenser engelskspråkiga studier</i>	<i>19</i>
<i>Referenser tyskspråkiga studier.....</i>	<i>26</i>

Inledning

I en föregående översikt har jag försökt göra en sammanfattning av den empiriskt orienterade forskning som finns idag kring waldorfpedagogik (Tyson 2023). I arbetet med den har jag kunnat bygga vidare på vad andra redan gjort (Böhle & Peters 2010, 2011; Gidley 2010; Peters 2020). Även dessa arbeten var främst fokuserade på det empiriska området och en motsvarande systematisk sammanställning av waldorfpedagogisk forskning på det mer teoretiska planet finns, så vitt jag vet, inte.

I den tidigare översikten skrev jag: ”Jag har i det följande begränsat mig till empirisk forskning och hoppat över artiklar samt böcker där innehållet har en mer filosofisk, teoretisk eller diskuterande inriktning.” Denna översikt kommer alltså att omfatta just dessa områden som då inte täcktes in. Avgränsningen är inte entydig. Vissa arbeten som exempelvis jämförande litteraturstudier kan tänkas passa i båda. Exempelvis Jelinek och Sun (2003) som gjort en utvärdering beträffande texter om naturvetenskapsundervisningen i waldorfskolan (en utvärdering som idag framstår som föråldrad med tanke på hur många nya texter på området som tillkommit under de senaste åren). Deras studie fick vara med i den empiriska översikten och kommer även att vara medtagen här.

Vad innebär då ”filosofisk, teoretisk och diskuterande?” Filosofisk litteratur behandlar waldorfpedagogikens idémässiga grundvalar. Teoretisk litteratur kan behandla olika principer, modeller, mm. rörande pedagogik, didaktik och ramar för skolans verksamhet. Diskuterande litteratur tänker jag är sådan som på olika sätt jämför waldorfpedagogiken med andra pedagogiska traditioner och/eller intar ett mer kritiskt eller utvärderande perspektiv på waldorfpedagogikens grunder.

Vad räknas som forskning?

Här gäller inledningsvis detsamma som vad jag skrev i den empiriska översikten:

Jag har haft en relativt konventionell förståelse av begreppet ’forskning’ som i princip lyder: sådant som görs på ackrediterade universitet och högskolor på doktorsavhandlingsnivå och uppåt (förutom presentationer/referat från deltagande på forskningskonferenser). Jag har även inkluderat masteruppsatser trots att det normalt sett inte görs i forskningsöversikter eftersom denna text är avsedd att användas av studenter i arbetet med att skriva uppsatser och inom dessa ramar räknas masteruppsatser som forskningsarbeten. Man kan säga att masteruppsatser befinner sig i en sorts vetenskaplig gråzon. Å ena sidan är de legitima att hänvisa till i uppsatser samt att lägga till grund för forskningsartiklar. Å andra sidan har jag hittills inte sett en enda kartläggande forskningsöversikt publicerad i en peer-review tidskrift som inkluderar dem.

Denna avgränsning av vad som räknas som forskning betyder förstås inte att arbeten som publicerats utanför dessa sammanhang, exempelvis på waldorfanknutna förlag som Verlag Freies Geistesleben, automatiskt saknar forskningsförankring, tvärtom finns där gott om värdefullt material särskilt utanför det empiriska området. Men att inbegripa det skulle kräva en närmare studie av varje enskilt fall för att bedöma kvalitén i arbetet och därefter en tydlig argumentation för att beskriva den bedömningen ... Detta innebär också att jag inte har läst igenom samtliga studier och gjort någon närmare utvärdering av deras kvalitet bortom den som peer-review

processen i tidskrifter, handlednings- och examinationsförfarandet för master- samt doktorsarbeten och redaktionsarbetet vid universitetsförlag. Det är alltså både möjligt och sannolikt att åtminstone en del av det som publicerats vid närmare granskning visar sig ha betydande svagheter, inte minst artiklar och masteruppsatser. Artiklar eftersom varje enskild studie tenderar att vara jämförelsevis begränsad och unik, dvs. det finns än så länge få områden där vi har flera artiklar som beforskar samma tema, något som skulle bidra mycket till att skapa en säkrare kunskapsbas. Masteruppsatser eftersom det handlar om studenters första mer anspråksfulla och självständiga forskningsarbete på avancerad nivå och det är därmed inte ovanligt att det förekommer en del svagheter i metod, forskningsdesign, analys, osv. Det är alltså viktigt att ha detta i åtanke och inte ta för givet att något håller hög forskningskvalitet bara för att det genomgått en peer-review process eller passerat examinationsförfarandet och blivit godkänt som masteruppsats eller doktorsavhandling.

Arbeten av mer teoretisk karaktär riskerar dock delvis andra brister än empiriska och avgränsningarna är delvis svårare att göra. När det gäller brister är problemet inte främst sådant som exempelvis dåligt ställda intervjufrågor eller slarvig analys. Istället kan det handla om brister i litteraturöversikter (något som är viktigt i empiriska studier också men ofta helt avgörande i teoretiska) eller ensidigheter i perspektiv (än en gång inget okänt i empiriska studier men mer framträdande i exempelvis översiktsverk och samlingsband med många författare, se exempelvis Ullrichs (2021) recension av Weiss och Willmanns (2021) bok om waldorfpedagogikens förståelse av utvecklingsbegreppet).

Det som kort sägs om förekomsten av arbeten med stort värde trots att de inte publicerats i ett vetenskapligt forum gäller i synnerhet för teoretiska arbeten och är en avgränsningsfråga. Här finns en uppsjö nyare och äldre böcker om waldorfpedagogik och waldorf-relaterade frågor. En del av dessa håller i stort sett vetenskaplig nivå så som exempelvis Fucks bok (1996) om det praktiska arbetets bildningsvärde eller Brater & Munz (1994) om bokföringens pedagogiska värde. Andra utgör grundläggande presentationer av olika ämnesområden och är gedigna men utan nämnvärda inslag av vetenskapligt-kritisk reflektion som exempelvis Martins (1991 tyska, 1999 engelska) standardverk om hantverksundervisningen. Men mycket är också daterat och/eller inkorrekt.

Vad som gäller för ett vetenskapligt förlag är inte heller helt entydigt. En snäv definition är sådana förlagsutgåvor som genomgått peer-review av andra forskare inom förlaget (något som sker på tex. Springer men inte för allt de ger ut). En vidare definition är sådana förlag vars böcker ofta används på högskoleutbildningar. Studentlitteratur är ett bra exempel här. Det är ett förlag som förekommer i otaliga sammanhang på litteraturlistor på svenska universitet. Samtidigt råder det en medvetenhet bland forskare att förlagets böcker inte alltid håller en vetenskaplig nivå som skulle vara någorlunda allmänt accepterad. Men om denna sorts litteratur skulle uteslutas principiellt från en översikt som denna så skulle den bli mycket svår att genomföra eftersom det sällan framgår om en bok är referee-granskad. Man skulle alltså behöva fråga specifikt för varje bok, alternativt läsa igenom böckerna och göra bedömningar av dem på individuell basis. Denna översikt har alltså en relativt bred definition av vad som gäller för vetenskaplig bokutgivning vilket med stor sannolikhet innebär att en del verk som vid närmare granskning inte håller en adekvat standard finns med. Utöver detta finns också en hel del nyare waldorfpedagogisk litteratur, i synnerhet på det didaktiska området, som jag har tagit med fastän det är omöjligt att

veta hur mycket den inkluderar en vidare förankring i den ämnesdidaktiska forskningen på området utan att göra en närmare granskning. Här finns det alltså utrymme för en serie ämnesdidaktiska översikter som också går in och närgranskar vad som skrivits. Det rör sig i synnerhet om utgivningen från Pädagogische Forschungsstelle i Kassel och Pädagogische Forschungsstelle i Stuttgart (se vidare nedan).

Vilka förlag ger ut den waldorfpedagogiska litteraturen?

Eftersom så mycket av det som publiceras i detta sammanhang är i bokform kan det också vara värt att se lite på vilka förlag som ger ut merparten av waldorfpedagogisk litteratur, både vetenskapliga och övriga.

Bland de vetenskapliga förlagen dominerar Belz-Juventa och Peter Lang när det gäller skrifter knutna till Alanus universitetet. LIT-Verlag har stått för huvuddelen av den forskning som producerats vid waldorfläroarbilden i Österrike. Springer och Routledge har gett ut en väsentlig del av den engelskspråkiga litteraturen.

Pädagogische Forschungsstelle i Kassel och Pädagogische Forschungsstelle i Stuttgart står för en viktig utgivning men det är svårt att veta hur de skulle bedömas av en extern granskare. Båda är knutna till akademiska waldorfläroarbilden och har åtminstone delvis anspråk på en vetenskaplig utgivning, jag har därför, som ovan nämnts, inkluderat många (men inte alla) deras publikationer eftersom de omfattar en väsentlig del av inte minst ämnesdidaktiken. De utgåvor jag haft möjlighet att titta på är också för det mesta karakteriserade av en referenslista som inkluderar både waldorfintern litteratur och relevant ämneslitteratur utanför waldorfsammanhang, något som styrker valet av att inkludera dem. Men det finns även undantag. Blaeser (2020) har exempelvis skrivit om waldorfpedagogikens inkluderingspotential och denna bok är utgiven vid Pädagogische Forschungsstelle i Stuttgart. Den har främst referenser till waldorfintern litteratur även om huvuddelen av denna är på forskningsnivå. Ett fåtal titlar utgivna i dessa sammanhang har jag också låtit bli att ta med. Ett bra exempel är Böttcher (2007) vars bok verkar vara en berättelse om en äventyrlig resa längs med floden Elbe som ska vara användbar i undervisningen i klass 6-8 och då ämnesövergripande eftersom den berör historia, samhällskunskap, språk och geografi som teman. Oavsett bokens kvalitéer är det svårt att motivera den som en del i en mer teoretiskt orienterad litteratur kring waldorfpedagogik. Det rör sig snarare om en sorts lärobok för elever.

Bland de övriga förlagen är Verlag Freies Geistesleben i Stuttgart och Verlag am Goetheanum i Schweiz de viktigaste förlagen för tyskspråkig waldorfpedagogisk litteratur. Floris books i England och Waldorf publications i USA, för de engelskspråkiga. I båda fall är kvalitén på litteraturen ur en forskningssynvinkel som tidigare nämnts väldigt olika. Eftersom böckerna i allmänhet inte gör anspråk på att vara vetenskapliga i den här avgörande bemärkelsen att de står i dialog med samtida litteratur utanför ett waldorfkontext har jag inte med dem här. En individuell bedömning av förlagens utgivning bok för bok vore ett för omfattande arbete.

Till sist, jag har för det mesta inte inkluderat konferensbidrag som sedan publicerats online på tex. Researchgate eller Academia utan enbart sådana som publicerats i exempelvis RoSE. Även det som publicerats i RoSE håller delvis en ojämn kvalitet om man ser till referenslistorna och omfånget vilket gör att i synnerhet referenser märkta

”special issue” (dvs. bidrag vars grund varit konferenspresentationer) kräver extra omdöme av läsaren. Frågan om konferensbidrags ”vetenskaplighet” har främst att göra med olikheter i vad som krävs av ett ”paper”. Det är inte ovanligt att forskare anger separata referenser för ”opublicerat paper”, ”konferenspaper” och ”artikel” där samtliga är i stort sett samma text bara utvidgad och bearbetad. Man kan ha olika åsikter om detta, jag har valt att vara relativt återhållsam med denna sorts texter även om det innebär att en del viktigt material antagligen förbigåtts.

Tidigare översikter

Till skillnad från den empiriska översikten så har det här inte funnits några översikter med anspråk på att systematiskt sammanställa den teoretiska forskningen om waldorfpedagogik. Men flera av de allmänna översikter och sammanställningar jag hänvisade till i den empiriska översikten är relevanta även här. Den följande texten under denna rubrik är en lätt omarbetad version av den text som finns i den empiriska översikten:

Jag har haft stor användning av några översikter på hemsidor. Steiner Høyskolen i Oslo har en sammanställning av en del av de masterarbeten som gjorts där (<https://www.steinerhoyskolen.no/annet/studentoppgaver>, jag har inte försökt spåra upp de som inte tagits med i listan). Alanus Hochschule utanför Bonn har en sammanställning av de publikationer som givits ut där (<https://www.alanus.edu/de/forschung-kunst/publikationen-chronologisch>) men ingen motsvarande Steinerhøyskolens beträffande de masteruppsatser som studenter skrivit. Detta innebär att det finns en hel del tyska forskningsarbeten på master-nivå som inte är medtagna i denna översikt. Gidley (2010) har gjort en sammanställning av all Rudolf Steiner-relaterad forskning från Australien till och med 2010 som inkluderar doktorsavhandlingar och masterarbeten och den har varit avgörande för min möjlighet att kartlägga vad som gjorts där (även om en hel del inte berör waldorfpedagogik). På doktorsavhandlingsnivå saknas det annars sammanställningar och det är svårt att kartlägga systematiskt vad som gjorts eftersom många universitet, särskilt innan 2000-talet, inte publicerar verken online. Här är urvalet i princip begränsat och osystematiskt. Det hela försvåras också av att många doktorsavhandlingar saknar publicerade abstract och det är inte sällan svårt att avgöra utifrån titeln mer exakt vad de handlar om. Det är ibland inte heller klart om begrepp som thesis och dissertation refererar till ett arbete på master eller doktorsnivå. Jag har, då inget annat angetts, utgått från att thesis är på masternivå och dissertation på doktorsnivå (detta har dock försvårats av att katalogen av forskningsarbete på nedan nämnda Waldorf answers konsekvent använder termen dissertation och i de fall jag har kunnat kolla närmare har det ibland visat sig handla om masterarbeten).

Waldorf research network har samlat artiklar som både handlar om waldorfpedagogisk forskning och om annan forskning av relevans för waldorfpedagogik (https://www.ecswe.eu/wren/researchpapers_outcomes.html) databasen verkar dock inte ha blivit uppdaterad efter 2012). Waldorf research institute (<https://www.waldorfresearchinstitute.org/>) och Waldorf answers (<https://waldorfanswers.org/Studies.htm> sträcker sig till 2006) har sammanställningar av forskning på engelska (eller korta sammanfattningar av sådant som finns på andra språk) men använder begreppet forskning i bred bemärkelse så att det omfattar allt

möjligt som skrivits om waldorfpedagogik, bl. a. många artiklar i tidskrifter utan peer review.

Metod

Jag har i huvudsak, men inte uteslutande, hållit mig till sådant som publicerats efter 1990. Dels eftersom det finns relativt lite från åren innan, dels eftersom det ofta är utdaterat (för en lista med sådant från tidigare årtionden se <https://waldorfanswers.org/Studies.htm>).

Kartläggningen av teoretiska forskningsarbeten kring waldorfpedagogik har börjat i en fullständig genomgång av publicerade nummer av tidskriften *Research on Steiner Education* (RoSE). Genomgången började med det senast utgivna och utöver att relevanta artiklar togs med i översikten så gjordes också en genomläsning av samtliga artiklars referenslistor för att fånga in så många arbeten som möjligt. Därefter gjordes genomgången ”baklänges” från senare år till tidigare. Jag har inte tagit med artiklar om filosofi där ingen direkt diskussion av waldorfpedagogik förekommer som exempelvis Hennigfelds (2018) artikel om fenomenologi och inte heller andra närliggande artikelteman där en explicit anknytning till waldorfpedagogik saknas som exempelvis Soetebeers (2016) om Goethes förståelse för begreppet ”självbildning” (Ty. Selbstbildung) eller Zieglers om evolution (2016), båda två av relevans i bredare bemärkelse. RoSE har också en sektion som heter ”Forum” där en del relevanta texter publicerats men dessa har inte genomgått peer-review och är därför inte medtagna även om de kvalitetsmässigt ofta är lika bra som peer-review artiklar.

Böcker som varit kända sedan tidigare togs också med i ett tidigt skede och sökningar har gjorts i olika bokhandlare online. Nämnas kan också att en del böcker som består av kapitel skrivna av olika författare innehåller kapitel som tidigare varit artiklar i RoSE, exempelvis Kiersch i Demisch m. fl. (2014) som är baserat på, eller identiskt med, Kiersch (2010b).

Efter genomgången av RoSE gjordes en genomgång av ovan nämnda databaser och översikter. Därefter en sökning på termerna Steiner och Waldorf. Några sedan innan kända sammanhang togs också med som exempelvis ett temanummer om waldorfpedagogik från *Nordisk tidskrift för pedagogikk och kritikk*.

Eftersom det är en stor mängd referenser har jag också delat in dem i tre grupper: 1. studier på svenska, norska och danska, 2. studier på engelska och 3. studier på tyska. På så sätt är det förhoppningsvis lite enklare att orientera sig i mängden.

Övergripande forskningsområden

Till skillnad från den empiriska översikten har jag ingen förlaga att utgå från när det gäller att kategorisera de olika forskningsområden som studierna rör sig i. Två kategorier låter sig enkelt lyftas över:

- Studier av strukturella aspekter på waldorfskolan
- Förskoleforskning

Resterande kategorier har utkristalliserat sig under arbetets gång. Dessa är:

- Introduktioner till waldorfpedagogik
- Bredare översikter av waldorfpedagogisk teori
- Pedagogisk antropologi och utvecklingspsykologi
- Allmändidaktik
- Ämnesdidaktik
- Värderande och kritiska studier
- Pedagogisk filosofi
- Övriga samt svåridentifierade studier

Introduktioner till waldorfpedagogik

Det finns numera flera introduktionsböcker utgivna på större förlag. Det rör sig om Dahlin (2018), Hansen-Schaberg & Schonig (2006), Liebendorfer & Liebendorfer (2013, den huvudsakliga som finns på svenska, dock utan nämnvärd forskningsförankring), Rawson (2021), Ullrich (2015), Frielingsdorf (2012a), Lippert 2001, Prange (2000, första upplagan 1985), Leber (1992),

Dessa är författade av omväxlande ”insiders” och ”outsiders” utan att fördenskull på något entydigt sätt vara å ena sidan ett försvar och å andra sidan en kritik även om en del tar mer tydlig ställning för eller emot (exempelvis Prange emot och Liebendorfer & Liebendorfer för). Samtidigt är det tydligt att ämnet är svårnavigerat och omdömesbildningen tenderar att påverkas av författarens/författarnas inställning till antroposofin. Detta är i sin tur knutet till frågan om hur nära förbundna antroposofi och waldorfpedagogik anses vara. Här finns det (än en gång både bland ”insiders” och ”outsiders”) svar som menar att de är närmast oskiljbara (se exempelvis Ullrich 2015 för en argumentation i denna riktning) till svar som menar att denna fråga är mer en empirisk sak att reda ut och även något som ändrats över tid (tex. Tyson 2022). En övergripande illustration av olika ståndpunkter genom åren ges i ett samlingsband av Frielingsdorf (2012b).

Waldorfpedagogik diskuteras även mer kortfattat, som ett kapitel av många, inom ramarna för flera böcker som på olika sätt presenterar pedagogiska översikter eller i artikelformat. Rawson (2022a), Nielsen (2001) och Cohen & Bresnihan (2019) skriver om den som en del av holistisk pedagogik. Brouillette (2023) ger en introduktion inom ramarna för en handbok om pedagogiska tänkare. Stehlik (2008a) skriver om waldorfpedagogik i en översikt om ”fantasins pedagogiker” (pedagogies of the imagination) och även i en artikel (Stehlik 2006). Ashley (2009) ger en introduktion inom ramarna för en bok om alternativpedagogiker för det 21:a århundradet och Marshak (1997) har skrivit en bok om holistiska pedagogiker. Även Mills och McCluskey (2018) har ett kapitel om waldorfpedagogik i sin bok om alternativpedagogik.

Barz (2018) och Böhm (2012) har skrivit översiktsverk kring reformpedagogik med kapitel både om waldorfpedagogik och i jämförelse med montessoripedagogik. Marstrander (2015) har skrivit en masteruppsats om Steiners pedagogiska idéer i relation till reformpedagogiska tankar i hans samtid. Skiera (2010) och Müller (1999) ägnar den kapitel i kritiska introduktioner till reformpedagogik.

Ullrich (1994) ägnar stora delar av en introduktionsartikel om Rudolf Steiner åt waldorfpedagogiken. Även Hellmich och Teigeler (2007) har skrivit en introduktion till Montessori-, Freinet-, och waldorfpedagogik och Aljabreen (2020) har jämfört Montessori-, Waldorf-, och Reggio Emilias syn på småbarnspedagogik (early childhood education). Bauer och Schieren (2015) är redaktörer för en bok om olika pedagogikers och pedagogers människobilder och Ensign (1996) har jämfört Steiner och Dewey. Andra introduktioner med kapitel om waldorfpedagogik är Gabriel (2014), Gabriel & Schneider (1996) samt Kiersch (2011).

Slutligen finns en grupp studier som ger introduktioner i form av artiklar i forskningstidskrifter som Easton (1997), Koca (2022), Rahmani (2022), Lange de Souza (2012), Stehlik (2006).

Bredare översikter av waldorfpedagogisk teori

Schieren (2016) är redaktör för vad som måste anses vara standardverket om waldorfpedagogik för närvarande. En handbok som omfattar allt från epistemologiska frågor, utvecklingspsykologi och didaktik till professionsteori samt waldorfpedagogikens ställning inom reformpedagogiken. En engelsk översättning är nyligen publicerad (2023) och innehåller de flesta men inte samtliga kapitel från det tyska originalet. En liknande men kortare översikt ger Paschen (2010). Inom ramarna för detta kan man också inkludera publikationer som på olika sätt introducerar en diskussion mellan waldorfpedagogik och akademisk pedagogisk forskning. Scheuerl (1993) ger en introduktion till temat så som det såg ut för 30 år sedan. En banbrytande publikation då var Bohnsack och Kranich (1990) som bygger på dialoger förda mellan forskare och lärare.

Schieren (engelska 2012a, tyska 2012b) har diskuterat waldorfpedagogikens lärandebegrepp samt (2008) redigerat en volym om undervisningskvalitet och hur den uppstår i waldorfskolesammanhang (delvis teoretiskt, delvis empiriskt innehåll). Hutter (2012) samt Buchka (2011) har teoretiserat kring waldorfpedagogiken som undervisningskonst och Götte m fl. (2019) är redaktörer för en bok om det konstnärliga i waldorfpedagogiken. Krautz och Schieren (2013) har redigerat en volym som handlar om relationens och personlighetens betydelse för det pedagogiska.

Wiehl (2019, 2020) samt Wiehl & Steinwachs (2022) är redaktör för en serie som handlar om respektive waldorfpedagogik generellt, barndomens pedagogik (förskoleålder och grundskolans första år) samt ungdomens pedagogik (högstadiets och gymnasiet år). Siegler, Sommer och Zech (2018) är redaktörer för en handbok om waldorfpedagogik på högstadiet och gymnasiet.

Stoltz & Wiehl (2020) är redaktörer för en bok som delvis på engelska och delvis på tyska diskuterar tematikerna spiritualitet, kreativitet och utveckling i waldorfpedagogiska sammanhang (en del av kapitlen är eventuellt empiriska studier, boken är insorterad under engelskspråkig litteratur). I synnerhet utvecklingssektionen är spretig med flera kapitel om sexualundervisning bredvid exempelvis ett annat om inkludering i förskolepedagogik. En liknande spretighet uppvisar Greubel och Schieren (2019) som redigerat en volym om barns utveckling med bidrag från förskoleåldern till ungdomsåren.

Demisch m. fl. (2014) har redigerat en bok om att läsa Steiners föredragstexter om waldorfpedagogik idag.

Uhrmacher (2004) har skrivit ett kapitel om Steiners idéer rörande den pedagogiska miljön.

Pedagogisk antropologi och utvecklingspsykologi

Eftersom mycket av waldorfpedagogiken bygger på människosyn och utvecklingspsykologi finns det också en del studier som mer specifikt kretsar kring dessa teman även om merparten texter snarare återfinns i de ovanstående översiktsverken.

Lutzker och Zdrzil (2019) är redaktörer för en bok om Rudolf Steiners föredrag *Allmän människokunskap* där dessa diskuteras ur vetenskapliga, konstnärliga och skolpraktiska perspektiv.

Wagemann (2017, 2013) har skrivit om waldorfpedagogikens antropologi ur ett medvetandefenomenologiskt perspektiv samt presenterat ett utkast till en socialantropologisk strukturmodell för pedagogisk kunskap och handling. Godager (2008) har skrivit en masteruppsats om hur neurobiologisk forskning om barnets utveckling kan förstås och förklaras med hjälp av waldorfpedagogiska begrepp. Sommer (2021, engelska 2010a, b, tyska 2010c, d) har skrivit om det förkroppsligade självet, om dess ”resonansfigurer” respektive om de kognitiva kraven på högstadiet/gymnasiet. Nome (2019) har diskuterat kroppslighetens roll i Rudolf Steiners pedagogiska idéer. Mathisen (2015a, b) har diskuterat rytmens pedagogiska betydelse i två artiklar.

Barkved (2022) diskuterar waldorfpedagogikens utvecklingsteori med fokus på 7-års rytmerna. Föller-Mancini & Berger (2018) diskuterar den så kallade 9-års krisen eller rubikon i en artikel på engelska i RoSE som är en översättning av ett kapitel ur Schieren (2016). Samma text återfinns också i den engelska utgåvan (Schieren 2023). van Alphen (2011) har en jämförande diskussion mellan Kieran Egans och Rudolf Steiners syn på fantasins betydelse i grundskoleåldern.

Sobo (2015) har diskuterat waldorfpedagogiken som en salutogen pedagogisk impuls. Patzlaff (2015) har diskuterat riskerna med en utbildningspolitik som strävar efter att accelerera barnens väg in i, och genom, utbildning utifrån exemplet övergången från förskola till skola. O’Connor och Angus (2014) har diskuterat när barn på Irland bör gå från förskola till skola utifrån ett waldorfpedagogiskt perspektiv.

Allmändidaktik

Stehlik (2008a) och Nielsen (2004) diskuterar hur waldorfpedagogiken stödjer fantasins utveckling. Hoffman (1998) har skrivit en avhandling om goetheanistisk fenomenologi och dess pedagogiska betydelse. Weiss och Willmann (2021) är redaktörer för en bok om utvecklingsbegreppet i waldorfpedagogiken.

Sommer (2014 engelska, 2013 tyska) jämför waldorfdidaktik och Klafkis bildningsteoretiska ansatser och Cockerill (2016) har jämfört Steiners pedagogiska tankar med den kända sovjetiska pedagogen Sukhomlinskys.

Wiehl (2015a, b) har skrivit en avhandling om waldorfpedagogisk undervisningsmetod (2015b är en artikel baserad på avhandlingen) och Rawson (2018) har utarbetat en komplementär waldorfpedagogisk lärandeteori. Masters (1997a) har jämfört waldorfpedagogisk teori och praktik i en doktorsavhandling. Schieren (engelska 2010a, tyska 2010b) har diskuterat de centrala begreppen slutsats, omdöme, begrepp och även intuition som bärande begrepp för waldorfpedagogiken (2010c). Steinnes (2019) har skrivit om ”levande begrepp” och vad det innebär i waldorfpedagogiken och Garrido Mendoza (2008) har skrivit en masteruppsats om synen på tänkandets utveckling hos barnen. Goodson (2020) för en kritisk diskussion kring praktiken med ett långt klasslärarskap. Auer och Wiehl (2021) är redaktörer för en bok om det rörliga klassrummet i teori och praktik. Hüttig (2019) är redaktör för en serie kapitel som diskuterar högstadie/gymnasieämnena i waldorfskolan i relation till dagens forskning och de Vries (2012) har diskuterat högstadie/gymnasiepedagogikens utvecklingsbehov.

Randoll (2015) har, utifrån en omfattande empirisk studie, skrivit en kortare diskuterande text kring självständiga lärprocesser i waldorfskolor och Vogt (2015a) har skrivit om hur det självständiga lärandet kan befrämjas genom portfolioarbete.

Det finns idag några publikationer som rör integrationen av yrkesutbildningar i waldorfpedagogiken. Tyson (2019) ger en överblick och Schneider & Enderle (2012) är redaktörer för en bok om Waldorf-Berufskolleg, en yrkesorienterad gymnasieinriktning i Tyskland. Fintelmann (1990) har skrivit specifikt om Hiberniapedagogiken.

Tyson (2021) diskuterar förekomsten av flera olika ”waldorf-kursplaner” och problematiserar waldorfpedagogiken som en enhetlig pedagogisk praktik.

Tyson (2018) presenterar ett begreppsramverk för att utforska waldorfpedagogiken som praktik.

Tjärnstig & Mansikka (2021) diskuterar bildning, inkludering och jämlikhet i relation till waldorfpedagogikens didaktik.

Wiehl (2016) diskuterar teorin kring den waldorfpedagogiska undervisningens användande av bilder och bildprocesser i kontrast till äldre former av ”åskådningsundervisning” (Anschauungsunterricht) och Gran (2018) diskuterar användandet av den svarta tavlan utifrån ett performativtets- och materialitetsperspektiv. Stene (2019) skriver om månadsfesterna och waldorfpedagogiska perspektiv på musik och Stabel och Stabel Jørgensen (2019) skriver mer övergripande om månads- och årstidsfesternas betydelse i waldorfskolan. Masters (1997b) har skrivit allmänt om rörelsens betydelse i waldorfpedagogiken.

Schmalenbach (2014) har skrivit om närhet och distans samt olika kunskapsformer.

Jeske (2004) har skrivit en avhandling där hon utvecklar en feministisk, holistisk pedagogik som delvis vilar på waldorfpedagogisk filosofi och didaktik.

Ämnesdidaktik

Språk- och litteraturredidaktik

Manassen (1991) har gjort en studie kring läs- och skrivundervisningen i waldorfskolan och Jensen (2007) har skrivit en masteruppsats på temat ett filosofiskt

grundläggande av språkundervisningen. Steinwachs (2020, artikeln finns både på tyska och engelska) diskuterar hur elevernas "latenta" eller omedvetna frågor kan ligga till grund för litteraturundervisningen på högstadiet/gymnasiet. Burnett (2007) har diskuterat waldorfpedagogikens potential att bidra till debatten om språkundervisningens didaktik i grundskolan och Steinwachs (2022a) har skrivit om postkoloniala perspektiv på språk- och litteraturundervisningen i waldorfskolor. Goldshmidt (2022) har skrivit en artikel om sagoberättandets roll i waldorfpedagogiken. Lutzker (2022a) har skrivit ett större arbete om undervisningen i främmande språk och även en artikel (2016) på temat Steiners hypotes om ett språksinne och dess betydelse för undervisningen i främmande språk. Okumoto (2019) har skrivit om talgestaltningens (speech-formation) betydelse i waldorfpedagogiken. Montenegro (2022) har skrivit en artikel om hur waldorfelever engageras i att upprätthålla ett läsintresse över tid.

Steinwachs (2022b, 2021, 2018) och Zech (2018) diskuterar vidare Parsifal-eposets och i bredare bemärkelse den medeltida litteraturens roll i litteraturundervisningen på gymnasiet. Schumacher (2020) har skrivit generellt om litteraturförståelse som grund för litteraturundervisning i waldorfskolor. Bartoniczek och Fiechter (2017) har skrivit om Schiller och Kafka och Fiechter och Schumacher (2014) om poetik.

Peter Lutzker, Martyn Rawson och Theresa Hermanns (2023) har varit gästredaktörer för *Humanising language teaching*, en tidskrift som länge publicerat artiklar om språkdidaktik. Den är inte formellt en peer-review tidskrift men artiklarna håller ofta vetenskaplig nivå. Numret behandlar en rad olika perspektiv på waldorfdidaktik i språksammanhang. Artiklarna är: Lutzker (2023a, b), Spencer (2023), Skillen (2023), Pavlov-West (2023), Bryden (2023), McNeer (2023), Goddard & Boland (2023), Sievers (2023), Jaffke (2023), Desai (2023), Radisic (2023), Rawson (2023).

Peter Lutzker har också varit gästredaktör på liknande tema i peer-review tidskriften *Scenario: Journal for Performative Teaching, Learning, Research*. I den finns artiklar av Rawson (2022b, c), Jaffke (2022), Lutzker (2022b, c) och Maley (2022) samt ytterligare artiklar som är mer praktiktillvända (sk. Windows of creative and reflective practice).

Konst- teknik- trädgårds- idrotts- och hantverksdidaktik

Goldshmidt (2017) har diskuterat konstens unika roll i waldorfpedagogiken. Eftestøl (2018) har skrivit om en fenomenorienterad musikhistorieundervisning och Vogt (1995) har skrivit en bok om grundvalarna till Steiners musikpedagogik. Det finns än så länge inget översiktsverk om hantverkskursplanen. Det som finns handlar främst om textilslöjd: stickning och virkning (Ohlendorf m fl. 2019), tillverkning av tygdjur (Ohlendorf 2021), korsstyggn och andra korsande textilslöjdstekniker (Sigler m fl. 2021). Därutöver har Eidner (2022) skrivit en genomgång av tillverkning av såpa och den pedagogisk-didaktiska potentialen för undervisning och lärande. Keller (2015) och Rieth (2011) har skrivit om undervisningen i klass 3 där fokus ligger på mänsklighetens yrkesutveckling utgående från bönder och hantverkare.

Giessler (1999) har jämfört idrottsdidaktiken i waldorfpedagogiska sammanhang med konventionell tysk idrottsdidaktik.

SO-didaktik

Ett viktigt ämnesdidaktiskt område är historieundervisningen där det numera både finns övergripande didaktikstudier (Zech 2020, 2015a, b, 2014, 2012) och en serie mindre arbeten kring olika epoker (Hesse m. fl. 2011; Osterrieder och Boss 2009; Osterrieder och Guttenhöfer 2010; Rawson och Schumacher 2013; Schad, m. fl. 2009). I synnerhet det senare har ansetts viktigt eftersom den mer traditionella undervisningen i historia i grundskolan utgått från kulturkretsindelningar och dateringar som idag får anses vara föråldrade. Detta arbete har framför allt drivits av medarbetare vid Pädagogische Forschungsstelle i Kassel.

Även Barkved (2020, 2018) har bidragit med ett par ingående diskussioner kring historieämnets filosofiska grunder i waldorfpedagogiken samt dess eurocentriska tendenser.

Willmann (2001) har skrivit ett omfattande arbete om religionsundervisningen.

Keller (2014, 2009) har skrivit om geografiämnet i relation till globalisering och kultur och Keller och Schmutz (2023, 2022, 2021a, b) har skrivit en serie om geografiämnet i klass 4, 5, 6, 7, och 8 (av någon anledning är den uppdelad i del 1, 2, 4 och 5, del 3 verkar saknas). Wright har diskuterat och jämfört geografiämnets didaktik i waldorf- och statliga skolsammanhang (2013a, b, c, 2011a, b, 2009, sistnämnda är en doktorsavhandling och övriga är artiklar, samtliga på engelska förutom 2013c som är en översättning till tyska av 2013b). Lütje (2005) har skrivit om Kina och Tibet som del i geografiundervisningen för klass 8 och (2011) om motiv ur Ostasien för undervisningen i klass 12. Brenner m fl. (2000) har diskuterat ämnesöverskridande undervisning i klass 11 där geografi, ekonomi och teknik förbinds i en tematik som rör samtidens sociala liv.

Tellkampf (2013) har skrivit om filosofiämnet.

Ungefug (2017) diskuterar samhällskunskapsämnets ställning i waldorfpedagogiken. Saar (2022) är redaktör för en bok om sex- och samlevnadsundervisningen i waldorfskolor. Ketels & Zech (2010) har skrivit om temat globalisering utifrån exemplet bomull för samhällskunskapsämnet i klass 11 och Lütje (2015) har skrivit om det moderna Egypten. Fucke (2016) har diskuterat nyliberalismen som ideologi.

NO-didaktik

Dahlin (2001) innehåller en fenomenologisk kritik av naturvetenskapsundervisningens teoretiska grunder. Hörner (1995) har skrivit en avhandling om Steiners förståelse av Goethe och hur detta påverkat undervisningen i naturvetenskap i waldorfpedagogiken. Buck och Kranich (1995) har skrivit om förbisedda dimensioner i naturen och deras betydelse i undervisningen. Buck och Mackensen (2006) har skrivit om att förstå naturfenomen utifrån Wagenscheins och waldorfpedagogikens naturvetenskapsdidaktik och Arndt (2022) om hur de båda didaktikerna kan närma sig varandra. Lindholm (2018) har skrivit om hur man kan utveckla nyfikenhet i NO-undervisning.

Mackensen och Bos (2022) har skrivit en studiebok om växtlära för klass 5 och Rohde (2022) en om biologiundervisningen.

Sommer (2022, 2020a båda på tyska och engelska) har skrivit om fysikundervisningen i klass 9 respektive 10, han har även (2020b) skrivit mer generellt om fenomenologiskt orienterad fysikundervisning.

Schad & Scheffler (2004) har skrivit en allmänt orienterande bok om waldorfpedagogiska perspektiv på kemiundervisning. Wunderlin (2014) och Mackensen (2022) har skrivit om fenomenologiskt orienterad kemiundervisning för klass 7-9. Mackensen (1991) har skrivit om laborationer i kemin samt (2019) om praktiska vardagsprojekt i kemiämnet för klass 7.

Schmutz m fl. (2004) har beskrivit geologiundervisningens didaktik i klass 12.

Matematikdidaktik

Sigler (2020a) har skrivit om matematikundervisningen i waldorfskolor. Neumann (2018, 2017a, b, c), Sigler (2022, 2020b, 2015, 2014/2021 engelska respektive tyska, 2010), Baum (2022), Hünig (2022) och Fuhrer (2020, 2014) har skrivit om matematikdidaktiken i olika årskurser respektive om några olika teman.

Mediepedagogik

Hübner (2022) är redaktör för en omfattande bok om mediepedagogik ur olika perspektiv samt (2020) ett grundläggande verk om mediepedagogik och Feise-Mahnkopp (2015) har skrivit en artikel om mediepedagogik för högstadiet/gymnasiet. Graber (2012) har skrivit om waldorfpedagogik och medialitteracitet (new media literacy). Turós (2022) har skrivit om waldorfpedagogik och IKT i Ungern.

Studier av strukturella aspekter på waldorfskolan

Stehlik (2008b) har skrivit ett kapitel om waldorfskolor som praxisgemenskaper och arenor för att utveckla social hållbarhet. Pätzold (engelska 2013a, tyska 2013b) har skrivit om bilders och metaforers betydelse för skolorganisationer.

Värderande och kritiska studier

Ett centralt kritiskt perspektiv rör waldorfpedagogik och spiritualitet/antroposofi. Flera relevanta kapitel på temat finns i översiktsböckerna. Kiersch (2015, engelska 2010a, tyska 2010b) har skrivit en artikel om hur Rudolf Steiners pedagogiska esoterik eller spiritualitet kan bli föremål för en akademisk diskussion och en om den hermeneutik som behövs vid läsningen av Steiners pedagogiska föredrag. Dahlin (2021) har utforskat waldorfpedagogikens ekospirituella potential, dvs. skärningspunkten mellan kritiska ekologiska och spirituella perspektiv på pedagogik och Gidley (2007) har belyst den utifrån Ken Wilbers integrala spiritualitet. Rawson (2020) har diskuterat waldorfpedagogikens spiritualitet ur ett postmodernt bildningsperspektiv.

Gidley (2008) har skrivit ett kapitel där hon diskuterar alternativpedagogiska rörelsers eventuella aktualitet i en globaliserad värld och Uhrmacher (1997) har diskuterat

strategier för hur alternativpedagogiska praktiker och teorier kan ”lånas in” i andra pedagogiska sammanhang. Xu och Spruyt (2022) har gjort en kartläggning av alternativpedagogik i Kina. Dahlin (2010) har skrivit om waldorfpedagogik och civilsamhället. Code (2020) har skrivit om waldorfpedagogikens bidrag till ”global citizenship education”.

Bauer & Schneider (2006) är redaktörer för en bok där waldorfpedagogik diskuteras ur ett kritiskt akademiskt perspektiv. Ullrich (2022) har skrivit en artikel om klasslärarskapet och dess historia där även en genomgång av den hittillsvarande empiriska forskningen ingår.

Boland & Rohde (2022) har i en artikel diskuterat vad i waldorfpedagogik som har ett bestående värde och vad som har behövt förändras under dess 100-åriga historia eller som är i behov av utveckling idag.

Paschen (2014) har skrivit om pedagogisk inkludering och lyft frågor om i vilken utsträckning det rör sig om en dogmatisk människobild.

Nordlund (2013) diskuterar hur waldorfpedagogiska perspektiv på konstundervisning kan berika konventionell konstundervisning. Shank (2016) diskuterar hur waldorfpedagogiska perspektiv kan bidra till transformativ undervisning i vanliga skolor i Kenya och McDermott (1992) har skrivit om waldorfpedagogik i USA, dess potential och problem.

Ett återkommande kritiskt tema handlar om vad som övergripande kan kallas postkoloniala och interkulturella perspektiv på waldorfpedagogiken. Det återfinns även i ämnesdidaktiken inte minst den som handlar om historieämnet. Men här rör det sig om mer övergripande kritiska perspektiv.

Boland och Munoz (2021) diskuterar samtida kritiska teorier i relation till waldorfpedagogik. Aceves (2008, 2004) har skrivit två artiklar om mezoamerikansk ursprungsbefolkningspedagogik där Steiner omnämns. Yoshida (2005) har skrivit ett kapitel om japanska skolor och waldorfpedagogik och Mayuzumi (2011) intar ett kritiskt perspektiv till det inom ramarna för en artikel om dekolonialisering. Rawson (2017) har skrivit en halv-formell text med riktlinjer för utvecklingen av ett globalt waldorf-curriculum med lokal förankring. I Rawson (2018) återkommer han till temat genom att utarbeta en epistemologi för praktikutveckling med utpräglade postkoloniala drag. Schmelzer (2015) har skrivit om waldorfpedagogikens interkulturella potential och Büchele (2014) har skrivit en avhandling om waldorfpedagogik och interkulturell bildning. Willman (2015) har skrivit om waldorfpedagogikens potential att arbeta med interkulturell religionsundervisning. Tidskriften *Bildung und Erziehung* har ett temanummer från 2021 om waldorfpedagogik och inkludering där Ulrich; Schmelzer; Bender; Feuser och Barth & Maschke lyfter olika kritiska perspektiv i sina respektive artiklar.

Keller (2015, 2012) diskuterar det samtida risksamhället och waldorfpedagogikens uppgifter samt betydelse respektive vilket bidrag Goethes metamorfosbegrepp kan ge till förståelsen av ett mångkulturellt samhälle.

Förskolestudier

Nicol och Taplin (2018), Nicol (2016), Parker-Rees (2011), Saßmannshausen (2008) och Barz (1993) har skrivit introduktioner till waldorfförskolepedagogik. Nutbrown (2011) har skrivit en bok om förskolepedagogikens centrala begrepp och teorier i vilken även waldorfförskolepedagogiken ingår med ett kapitel och även Follari (2018) har publicerat ett översiktsverk kring förskolepedagogik med ett kapitel om waldorf.

Patzlaff, m. fl. (2007) och Kardel, m. fl. (2006) har skrivit om pedagogik för åldern 3-9 (respektive del 1 och 2). Patzlaff, m. fl. (2010) har skrivit om pedagogik från födelsen till treårsåldern. Schwartz (2007) har skrivit om lekens betydelse. Astley och Jackson (2000) har skrivit om möjligheter och förutsättningar att utforska spiritualitet och tolka ritualer i studier av waldorfförskolor.

Greubel och Jachmann (2021) skriver om professionaliseringsprocesser i waldorfförskolan. Greubel (2018) skriver om barnperspektivet och hur man kan tillmötesgå barnets rätt till självbestämmande på ett åldersadekvat sätt. Mathisen och Thorjussen (2016) diskuterar imitation som pedagogisk princip i waldorfförskolan och hur samtida dialogiska och interaktiva perspektiv kan berika förskolepraktiken.

Becker, m. fl. (2023) och DeLucam, m. fl. (2019) har lyft hur waldorf, montessori och reggion emilia erbjuder alternativa bedömningsmetoder (assessment methods) till de konventionella och Boyd (2018) hur waldorf och montessori är uttryck för en hållbar (sustainable) förskolepedagogik. Masters (2000) har diskuterat hur waldorfperspektiv på förskoleåldern kan bidra till den samtida debatten.

Walsh och Petty (2007) har gjort en genomgång av tio års artiklar i *Early Childhood Education Journal* och kartlagt hur ofta olika pedagogiska inriktningar är representerade.

Pedagogisk filosofi

Dahlin (2013a, 2009) har diskuterat Steiner ur pedagogisk synvinkel i relation till Heidegger respektive Bergson och Deleuze och även (engelska 2013b, tyska 2013c) i relation till romantikens filosofier om barndomen. Lawton (2022) har jämfört några av Freires och Steiners pedagogiska filosofiska grundidéer och Lambert (2015) har diskuterat Steiners idéers relevans för Freires pedagogik. Holm (2021) har diskuterat konstens bidrag till att differentiera verkligheten med utgångspunkt i Wittgenstein. Øystein Nome (2021) har diskuterat waldorfpedagogikens kritiska potential i ljuset av Hanna Arendts filosofi. Mansikka (2007) har gjort en idéhistorisk studie av waldorfpedagogiken. Weiss (2015) har diskuterat den pedagogiska ”erkännandeteorin” (Ty. Anerkennungstheori) så som den utvecklats ur Fichtes och Hegels filosofier i relation till waldorfpedagogiken. Wagemann (engelska 2015a, tyska 2015b) har diskuterat gemensam intentionalitet ur medvetandefenomenologiskt perspektiv och dess waldorfpedagogiska implikationer och von Wright (2014) har skrivit om subjektivitet och intersubjektivitet i undervisning. Weiss (2014) har skrivit om förtroendet som ett av pedagogikens centralbegrepp och Lutzker (2014) om instämning (eng. attunement). Schieren (2008b) har redigerat en volym om rationalitet och intuition ur filosofiska och pedagogiska perspektiv.

Kiersch (2014) har lyft tänkbara beröringspunkter mellan Rudolf Steiner, Ernst Cassirer och Jean Piaget. Oberski (2011) har skrivit om Steiners *Frihetens filosofi* som

grund för en spirituellt/andlig pedagogik och Goldshmidt (2017b) har skrivit om waldorfpedagogik som spirituellt/andlig pedagogik. Carmody (2019) har skrivit en avhandling om värdet av att återintroducera själen som begrepp inom curriculum-forskningen.

Övriga samt svåridentifierade studier

Steinnes (2021) har skrivit en artikel om Steiners sociala tankar och hur de kan tänkas vara relevanta i dagens diskurs kring utbildningspolitik med utgångspunkt i Simon Critchley, Slavoj Žižek och Bernard Stiegler.

Vogt (2015b) har diskuterat kompetensbegreppet så som det används i pedagogisk forskning i relation till waldorfpedagogik.

Weiss & Willmann (2018) är redaktörer för en bok om lärandemål och bedömning ur waldorfpedagogisk synvinkel och Föllner-Mancini (2010) har skrivit om elevbetraktelser och lärande på lärarkollegierna utifrån enskilda fall.

Basfeld och Hutter (2012) har publicerat en bok om identitetsbildning i pedagogiska processer.

Avslutande reflektioner

Det som skrevs avslutningsvis i den empiriska studien gäller även här och behöver inte upprepas. Inledningsvis kan det istället vara värt att jämföra antalet studier på det teoretiska området med antalet empiriska studier. I min empiriska översikt listas 2023:

- Masteruppsatser ca. 55
- Doktorsavhandlingar ca. 40
- Artiklar ca. 120
- Böcker ca. 40
- Övrigt ca. 30

Precis som i denna studie är det ett ungefärligt antal eftersom en del studier är dubblingar och det är inte alltid lätt att veta med säkerhet vart något ska kategoriseras. Dessutom finns flera av artiklarna och några av böckerna både på engelska och tyska (något jag har försökt ta hänsyn till genom att bara räkna dem på engelska men jag kan ha missat några). Beträffande de teoretiska studierna är det också fler som först varit doktorsavhandlingar och därefter publicerats i bokform. Jag har för det mesta räknat dem som böcker vilket drar ner antalet avhandlingar och ökar antalet böcker. Till detta kommer de tidigare nämnda förbehållen att en del artiklar får räknas som ”semi-granskade” och att många av böckerna skulle behöva granskas i detalj. Precis som med det empiriska materialet så är merparten av böckerna på tyska vilket har gjort att jag listat dem separat så att detta syns tydligt. Jag har därtill skapat en ny kategori, bokkapitel, eftersom det blir missvisande om man räknar alla dessa som fullständiga böcker. Kategorin övrigt faller bort eftersom jag inte har något att sortera in där.

- Masteruppsatser ca. 5

- Doktorsavhandlingar ca. 10
- Artiklar ca. 160
- Böcker engelska + skandinaviska språk ca. 20
- Böcker tyska ca. 85
- Bokkapitel ca. 15

Det finns alltså ca. 285 empiriska forskningsarbeten om waldorfpedagogik idag och ca. 295 teoretiska. Något fler teoretiska arbeten men diskrepansen ökar om man tar bort masteruppsatserna. Å andra sidan är det antagligen också motiverat att räkna bort många av de ämnesdidaktiska böckerna i denna översikt.

Med närmare 600 publikationer totalt från 1990 till idag (500 om man är lite mer restriktiv) torde det vara svårt att ensam skaffa sig en fullständig överblick av allt det som gjorts i vad som brett räknat kan betraktas som forskning om waldorfpedagogik. Detta understryker värdet av att det successivt börjar göras jämförande översiktsstudier på olika områden där forskningsarbeten inte bara listas utan jämförs, diskuteras och utvärderas. Inte minst frågor som i vilken utsträckning, och hur, det förekommer skillnader i synen på det ena eller andra inom waldorfpedagogiken vore värdefullt att lyfta fram och diskutera.

Förutom denna teoretiska och den föregående empiriska översikten vore åtminstone två andra sorters översikter möjliga och eventuellt önskvärda.

1. Översikter av ämneslitteratur skrivna av waldorf/antroposofiskt engagerade på en vetenskaplig nivå. Här handlar det om sådan litteratur som inte direkt skrivits för att ligga till grund för undervisning men som ändå kan vara relevant. Exempel är en hel del så kallad goetheanistisk naturvetenskaplig forskning.
2. Översikter av studier med direkt relevans för waldorfpedagogiska frågor men utan att vara knutna till ett waldorfpedagogiskt kontext. Exempelvis studier av sensomotorisk utveckling eller ämnesdidaktiska studier som de av Martin Wagenschein m fl.

Dessutom vore det värdefullt med en översikt av waldorfpedagogisk forskning gjord på spanska (och eventuellt portugisiska) då RoSE har en del artiklar på det språket och det därtill författats en del doktorsarbeten i detta språkområde. Det saknas också översikter om forskning kring waldorfläroarbete respektive läkepedagogik.

Avslutningsvis, den första versionen av den empiriska forskningsöversikten var klar hösten 2020. Sen dess, inte minst i arbetet med denna teoretiska översikt, har det kontinuerligt dykt upp arbeten som inte upptäcktes vid den första genomgången och då trots att det fanns flera andra empiriska översikter att utgå från. Denna torde vara den första i sitt slag och det finns alltså goda skäl att anta att den är ofullständig (jag har exempelvis haft svårt att systematiskt hitta artiklar i tyska vetenskapliga tidskrifter och gissar att det finns en del oupptäckt där). Jag välkomnar synpunkter och information om sådant som jag av ett eller annat skäl inte fått med eller som jag representerat på ett felaktigt sätt.

Referanser

Referanser svenska och nordiska studier

- Jensen, R. H. (2007). *Logos og Babel. Et filosofisk grunnlag for språkundervisningen*. Masteroppsats, Steiner Høyskolen, Oslo.
- Liebendörfer, C., & Liebendörfer, Ö. (2013). *Waldorfpedagogik*. Lund: Studentlitteratur.
- Mansikka, J.-E. (2007). *Om naturens förvandlingar: vetenskap, kunskap och frihet i Rudolf Steiners tidiga tänkande: idehistoriska perspektiv på Waldorfpedagogiken*. Doktorsavhandling. Helsingfors: Helsingfors Universitet.
- Marstrander, E. (2015). *Steinerpedagogikk og reformpedagogikk. En drøfting av Rudolf Steiners pedagogiske ideer i forhold til reformpedagogiske tanker og ideer i hans samtid*. Masteroppsats, Steiner Høyskolen, Oslo.
- Nome, D. (2019). Gudommelig gymnastikk–kroppslighetens plass i Rudolf Steiners pedagogiske tenkning. *Nordisk tidsskrift for pedagogikk og kritikk* 5.
- Stabel, A.-M. & Stabel Jørgensen, C. (2019). Om månedsfester og årstidsfester i steinerskolen. *DIN Tidsskrift for religion og kultur* 2.
- Stene, M. (2019). I klangen av skolefellesskapet: om musikk og månedsfesten i Steinerskolen. *Nordisk tidsskrift for pedagogikk og kritikk* 5.
- Steinnes, J. (2019). Levende begreper – et steinerpedagogisk og vitenskapsfilosofisk blikk på begrepslæring. *Nordisk tidsskrift for pedagogikk og kritikk* 5.

Referanser engelskspråkiga studier

- Aceves, C. (2008). Chapter fourteen: One is the sun: Mesoamerican pedagogy as an adjunct to undoing whiteness in the classroom. *Counterpoints, Vol. 321, 237-253*.
- Aceves, C. (2004). The Xinachtli project: Transforming whiteness through mythic pedagogy. *Counterpoints, Vol. 273, 257-277*.
- Aljabreen, H. (2020). Montessori, Waldorf, and Reggio Emilia: A comparative analysis of alternative models of early childhood education. *International Journal of Early Childhood* 52.
- Ashley, M. (2009). Education for freedom: The goal of Steiner/Waldorf schools. I Woods, P. A. & Woods, G. J. (Red.). *Alternative education for the 21st century. Philosophies, approaches, visions*. London: Palgrave macmillan.
- Astley, K. & Jackson, P. (2000). Doubts on spirituality: interpreting Waldorf ritual. *International Journal of Children's Spirituality* 5(2).
- Barkved, F. (2022). "Education towards freedom" – an introduction to Waldorf perspectives on learning and development. *Prima Educatione* 6.
- Barkved, F. (2020). Rudolf Steiner's concept of history in light of his early philosophy and later esotericism. *Research on Steiner Education, 11(1)*.
- Barkved, F. (2018). Views of history and history teaching in Waldorf Education. *Research on Steiner Education, 8(2)*.
- Becker, I., Rigaud, V. M. & Epstein, A. (2023). Getting to know young children: Alternative assessments in early childhood education. *Early Childhood Education Journal* 51(5).
- Boland, N. & Rohde, D. (2022). The development of Steiner/Waldorf education: Looking through the lens of time. *Research on Steiner Education, 13(1)*.

- Boland, N. & Munoz, J. (2021). Education for freedom for all? The relevance of contemporary theory to Steiner education. *Research on Steiner Education*, 12(special issue).
- Boyd, D. (2018). Early childhood education for sustainability and the legacies of two pioneering giants. *Early Years: Journal of International Research & Development* 38(2).
- Brouillette, L. (2023). Rudolph Steiner: Education for Freedom. I Geier, B. A. (Red.). *The Palgrave Handbook of Educational Thinkers*. Springer.
- Bryden, C. (2023). Thinking with our heart: The art of theatre clowning. *Humanising Language Teaching*, Issue 2, Year 25.
- Burnett, J. (2007). A pleasurable path to literacy: Can Steiner contribute to the literacy debate? *Journal of Early Childhood Literacy*, 7(3).
- Carmody, M. (2019). *Educating souls, selves, or minds?* Doktorsavhandling, University of North Carolina at Chapel Hill.
- Cockerill, A. (2016). Sukhomlinsky and Steiner: A comparison. *Research on Steiner Education*, 7(1).
- Code, J. M. (2020). Considering Waldorf education's contributions to global citizenship education. *Steiner Studies vol 1*.
- Cohen, W. L. & Bresnihan, B. D. (2019). Waldorf Education: Freeing the human being. I: Miller, J. P. et al. *International Handbook of Holistic Education*. London: Routledge.
- Dahlin, B. (2021). The *Bildung* of humanity and earth. The ecospiritual potential of Waldorf education. *Research on Steiner Education*, 12(special issue).
- Dahlin, B. (2018). *Rudolf Steiner. The relevance of Waldorf Education*. Cham: Springer.
- Dahlin, B. (2013a). Gloves of Ice or Free Hands? A nomadic reading of Rudolf Steiner and Bergson and Deleuze and others on knowledge as nonrepresentational and the importance of Aesthesis. *Other Education: The Journal of Educational Alternatives*, 2(2).
- Dahlin, B. (2013b). Poetizing our unknown childhood: Meeting the challenge of social constructivism. The romantic philosophy of childhood and Steiner's spiritual anthropology. *Research on Steiner Education*, 4(1).
- Dahlin, B. (2010). Steiner Waldorf education, social-threefolding and civil society: Education as cultural power. *Research on Steiner Education*, 1(1).
- Dahlin, B. (2009). On the path towards thinking: Learning from Martin Heidegger and Rudolf Steiner. *Studies in Philosophy and Education*, 28(6).
- Dahlin, B. (2001). The primacy of cognition - or of perception? A phenomenological critique of the theoretical bases of science education. *Science & Education*, 10(5).
- DeLucam, C., Pyle, A. & Suparna, R. (2019). Perspectives on kindergarten assessment: Toward a common understanding. *Teachers College Record* 121(3).
- Desai, K. (2023). Poetry, picnics and plant pots: A Waldorf approach to teaching English in the first school years. *Humanising Language Teaching*, Issue 2, Year 25.
- Easton, F. (1997). Educating the whole child, "head, heart and hands": Learning from the Waldorf experience. *Theory into Practice*, 36(2).
- Ensign, J. (1996). A conversation between John Dewey and Rudolf Steiner: A comparison of Waldorf and progressive education. *Educational theory* 46(2).
- Eftestøl, T. (2018). Listening to history. A phenomenon-based approach to teaching music-history. *Research on Steiner Education*, 8(2).
- Follari, L. (2018). *Foundations and best practices in early childhood education: History, theories, and approaches to learning*. 4th ed. Pearson.
- Föllner-Mancini, A. & Berger, B. (2018). The Rubicon as a developmental phenomenon in middle childhood. *Research on Steiner Education*, 9(1).
- Gidley, J. (2010). Turning Tides: Creating dialogue between Rudolf Steiner and 21st Century academic discourse. *Research on Steiner Education*, 1(1).

- Gidley, J. (2008). Beyond Homogenisation of Global Education: Do Alternative Pedagogies such as Steiner Education have anything to offer an Emergent Global/ising World? I S. Inayatullah, M. Bussey och I. Milojevic. (Red). *Alternative Educational Futures: Pedagogies for an Emergent World*. Sense Publishers: Rotterdam.
- Gidley, J. (2007). Educational Imperatives of the Evolution of Consciousness: The Integral Visions of Rudolf Steiner and Ken Wilber. *The International Journal of Children's Spirituality*, 12(2).
- Godager, H. K. (2008). *Waldorf educational concepts related to the developing child and (neuro-)biological research. Interpretations of basic concepts used in Waldorf teaching and their ability to explain findings of biological research*. Masteruppsats, Steiner Høyskolen, Oslo.
- Goddard, C. & Boland, N. (2023). The politics of language learning in New Zealand. *Humanising Language Teaching, Issue 2, Year 25*.
- Goldshmidt, G. (2022). *The role of stories in Waldorf education: meaning, principles and method*. *European Journal of Alternative Education Stories* 7(2).
- Goldshmidt, G. (2017a). On the unique place of art in Waldorf education. *European Journal of Education Studies*, 3(8).
- Goldshmidt, G. (2017b). Waldorf education as spiritual education. *Religion & Education* 44(3).
- Goodson, H. (2020). Getting in the loop: Politics of education. *Education* 141(2).
- Graber, D. (2012). New media literacy education (NMLE): A developmental approach. *Journal of Media Literacy Education* 4(1).
- Gran, M. W. (2018). Tabula Rasa – The performative and unique materiality of the blackboard. *Research on Steiner Education*, 9(1).
- Hoffmann, N. R. (1998). *Goethean phenomenology as the unity of science and art: An educational pathway towards 'living thinking'*. Doktorsavhandling. University of Newcastle, NSW.
- Holm, H. (2021). Art as a practice of differentiation: From a performative exercise to the epistemic world of imponderable evidence. *Research on Steiner Education*, 12(Special issue).
- Jaffke, C. (2023). Teaching foreign languages at primary school age. *Humanising Language Teaching, Issue 2, Year 25*.
- Jaffke, C. (2022). Performance in the lower school. Speaking, singing, dancing and acting in a foreign language. *Scenario* 16(1).
- Jeske, A. (2004). *Raising awareness of sex-gender stereotyping: The implications of some feminist ideologies for curriculum and pedagogy in secondary education*. Doktorsavhandling, University of Birmingham.
- Kiersch, J. (2010a). „Painted from a palette entirely different“. A new hermeneutic approach to Steiner's esoteric courses for teachers. *Research on Steiner Education*, 1(2).
- Koca, C. (2022). Waldorf approach in all aspects. *Academy Journal of Educational Sciences* 6(1).
- Lambert, A. (2015). Voices of resistance: Positioning Steiner education as a living expression of Paulo Freire's pedagogy of freedom. I: Peters M. & Besley, T. (Red.). *Paulo Freire: The global legacy*. New York, NY: Peter Lang Publishing, Inc.
- Lange de Souza, D. (2012). Learning and human development in Waldorf pedagogy and curriculum. *Encounter* 25(4).
- Lawton, P. (2022). Paulo Freire's "Conscientization". *Research on Steiner Education*, 13(2).
- Lindholm, M. (2018). Promoting curiosity? Possibilities and pitfalls in science education. *Science & Education*, 27.
- Lutzker, P. (2023a). Concepts and practice of Steiner/Waldorf foreign language teaching. *Humanising Language Teaching, Issue 2, Year 25*.
- Lutzker, P. (2023b). The teaching and performance of literature in a foreign language. *Humanising Language Teaching, Issue 2, Year 25*.

- Lutzker, P. (2022a). *The art of foreign language teaching. Improvisation and drama in teacher development and language learning*. 2nd Ed. Narr Francke Attempto Verlag.
- Lutzker, P. (2022b). Developing the artistry of the teacher in Steiner/Waldorf education (Part 1). *Scenario* 16(1).
- Lutzker, P. (2022c). Developing the artistry of the teacher in Steiner/Waldorf education (Part 2). *Scenario* 16(1).
- Lutzker, P. (2014). Attunement and teaching. *Research on Steiner Education*, 5(Special Issue).
- Maley, A. (2022). Mainstream ELT and Steiner education: Exclusivity or complementarity? *Scenario* 16(1).
- Manassen, C. M. (1991). *Rudolf Steiner and the pedagogy of reading and writing: Study of a holistic model*. Masteruppsats. University of New England, NSW.
- Marshak, D. (1997). The common vision: Parenting and education for wholeness. *Counterpoints*, 48.
- Martin, M. (1999). *Educating through arts and crafts: An integrated approach to craft work in Steiner Waldorf schools*. Edinburgh: Floris Books.
- Masters, B. (2000). City of toy falls to plastic horse – At what level can the Steiner approach to education contribute to the current debate on the early years? *Early Child Development and Care* 161.
- Masters, B. (1997a). *An appraisal of Steinerian theory and Waldorf praxis: How do they compare*. Doktorsavhandling, University of Surrey.
- Masters, B. (1997b). A case of motion towards: What is the place of movement in steinerian education theory? *Early Child Development and Care* 138.
- Mathisen, A. & Thorjussen, F. (2016). Imitation, interaction and recognition communication between children and adults in the Waldorf kindergarten. *Research on Steiner Education*, 7(2).
- Mathisen, A. (2015a). Rhythms in education and the art of life. Lefebvre, Whitehead and Steiner on the art of bringing rhythmical transformations into teaching and learning – Part 1. *Research on Steiner Education*, 6(2).
- Mathisen, A. (2015b). Rhythms as a pedagogy of becoming. Lefebvre, Whitehead and Steiner on the art of bringing rhythmical transformations into teaching and learning – Part 2. *Research on Steiner Education*, 6(2).
- Mayuzumi, K. (2011). Chapter twenty-two: Re/Membering in-between “Japan” and “the West”: A decolonizing journey through the indigenous knowledge framework. *Counterpoints*, Vol. 379, 350-366.
- McDermott, R. (1992). Waldorf education in America: A promise and its problems. *ReVision* 15(2).
- McNeer, R. (2023). Present continuous: Theatre clowning in learning the language of the Other. *Humanising Language Teaching*, Issue 2, Year 25.
- Mills, M. & McCluskey. (Red.). (2018). *International perspectives on alternative education: Policy and practice*. Trentham Books.
- Montenegro, A. (2022). What enables Waldorf learners to maintain engagement in reading over time? *Research on Steiner Education* 13(2).
- Muñoz, J. (2016). *The circle of mind and heart: Integrating Waldorf education, indigenous epistemologies, and critical pedagogy* [University of Arizona]. Ann Arbor, MI.
- Neumann, R. (2018). *Topics in mathematics for the 9th grade. Based on teaching practices in Waldorf schools*. Research Institute for Waldorf Education.
- Neumann, R. (2017a). *Topics in mathematics for the 12th grade. Based on teaching practices in Waldorf schools*. Research Institute for Waldorf Education.
- Neumann, R. (2017b). *Topics in mathematics for the 11th grade. Based on teaching practices in Waldorf schools*. Research Institute for Waldorf Education.
- Neumann, R. (2017c). *Topics in mathematics for the 10th grade. Based on teaching practices in Waldorf schools*. Research Institute for Waldorf Education.

- Nicol, J. & Taplin, J. (2018). *Understanding the Steiner Waldorf approach: Early years education in practice*. 2nd ed. New York: Routledge.
- Nicol, J. (2016). *Bringing the Steiner Waldorf approach to your early years practice*. 3rd ed. New York: Routledge.
- Nielsen, T. W. (2004). *Rudolf Steiner's Pedagogy of Imagination*. Bern: Peter Lang.
- Nielsen, T. W. (2001). Problems old, problems new: Reconciling heart and mind in education. *Encounter*, 14(3). Ej möjligt att avgöra om denna artikel varit del av tidskriftens peer-review del.
- Nome, D. (2021). Teaching as love for the world and love for the child. The critical potential of Waldorf education in the light of Hanna Arendt. *Research on Steiner Education*, 12(Special issue).
- Nordlund, C. (2013). Waldorf education: Breathing creativity. *Art Education* 66(2).
- Nutbrown, C. (2011). *Key concepts in early childhood education and care*. 2nd ed. London: Sage.
- Oberski, I. (2011). Rudolf Steiner's philosophy of freedom as a basis for spiritual education? *International Journal of Children's Spirituality* 16(1).
- O'Connor, D. & Angus, J. (2014). Give them time – an analysis of school readiness in Ireland's early education system: a Steiner Waldorf perspective. *Education 3-13* 42(5).
- Okumoto, Y. (2019). Enlivening thinking and speech in search of spiritual identity: the role of "speech formation" in Steiner's Waldorf education. *International Journal of Children's Spirituality* 24(1).
- Parker-Rees, R. (Red.). (2011). *Meeting the child in Steiner kindergartens. An exploration of beliefs, values and practices*. Routledge.
- Pavlov-West, T. (2023). Decolonizing the EAL-Curriculum: The importance of teaching post-colonial literatures and cultures from various perspectives. *Humanising Language Teaching, Issue 2, Year 25*.
- Pätzold, H. (2013a). Images of the school – Images of the organisation. The uses of imagery in the structuring of educational organisations. *Research on Steiner Education*, 4(1).
- Radisic, M. (2023). Working with the Civil rights movement in the US in grade 10 (16-year-olds). *Humanising Language Teaching, Issue 2, Year 25*.
- Rahmani, H. (2022). Reflections on Steiner-Waldorf's philosophy of education. *Journal of Philosophical Investigations* 16(39).
- Rawson, M. (2023). Working with postcolonial literature as a learning opportunity for the development of the young person. *Humanising Language Teaching, Issue 2, Year 25*.
- Rawson, M. (2022a). Steiner Waldorf Teacher Education. I: R. C. Collister (Red.). *Holistic teacher education: In search of a curriculum for troubled times*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Rawson, M. (2022b). L2 teaching and learning in Waldorf schools – why performative? *Scenario* 16(1).
- Rawson, M. (2022c). The gappiness in Shakespeare. *Scenario* 16(1).
- Rawson, M. (2021). *Steiner Waldorf Pedagogy in Schools. A critical introduction*. London/New York: Routledge.
- Rawson, M. (2020). Spirituality and subjectivity in Waldorf (Steiner) education: a postmodern Bildung perspective. *International Journal of Children's Spirituality*, 26(1).
- Rawson, M. (2018a). A complementary theory of learning in Waldorf pedagogical practice. *Research on Steiner Education*, 9(2).
- Rawson, M. (2018b). Using a constructionist reading of Steiner's epistemology in Waldorf pedagogy. *Research on Steiner Education*, 8(2).
- Rawson, M. (2017). *Some guidelines for developing a global Waldorf curriculum locally: A generative approach*. Retrieved November 27 from <http://www.learningcommunitypartners.eu/wp-content/uploads/2017/10/Some-guidelines-for-developing-the-Waldorf-curriculum-locally-copy.pdf>
- Rohde, D. (2022). *Biology in Waldorf schools. Teaching biology from the perspective of life*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Schieren, J. (2012a). The concept of learning in Waldorf education. *Research on Steiner Education*, 3(1).

- Schieren, J. (2010a). Conclusion, Judgment, Concept: The Quality of Understanding. *Research on Steiner Education*, 1(2).
- Schumacher, R. (2020). *Literature in Waldorf schools. Understanding literature as a basis for teaching literature*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Schwartz, E. (2008). From playing to thinking: how the kindergarten provides a foundation for scientific understanding. *European Journal of Psychotherapy and Counselling* 10(2).
- Shank, M. (2016). Imagination, Waldorf, and critical literacies: Possibilities for transformative education in mainstream schools. *Reading & Writing – Journal of the Reading Association of South Africa* 7(2).
- Sievers, U. (2023). Learning in the foreign language about the world, the Other and the self. *Humanising Language Teaching, Issue 2, Year 25*.
- Sigler, S. (2020a). *Mathematics in Waldorf schools. Teaching mathematics in the upper grades*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Sigler, S. (2014). *Negative numbers – A collection of exercises*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Skillen, N. (2023). Part from whole and whole from part – the dynamics of meaning in English teaching. *Humanising Language Teaching, Issue 2, Year 25*.
- Sobo, E. J. (2015). Salutogenic education? Movement and whole child health in a Waldorf (Steiner) school. *Medical Anthropology Quarterly*, 29(2).
- Sommer, W. (2022). *Physics 10th grade. Statics – Kinematics – Dynamics*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Sommer, W. (2020a). *Phase transition water/steam. Instructions for the steam jack – physics 9th grade – vol 2*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Sommer, W. (2020b). *Physics in Waldorf schools. Teaching physics phenomenologically*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Sommer, W. (2014). The general didactics of Waldorf education and Klafki's approaches in educational theory – Connections and divisions. *Research on Steiner Education*, 5(1).
- Sommer, W. (2010a). Upper-School training at Steiner Waldorf schools: Cognitive challenges for the embodied self. Part I. *Research on Steiner Education*, 1(1).
- Sommer, W. (2010b). Upper-School teaching at Steiner Waldorf schools: Cognitive challenges for the embodied self. Part II. *Research on Steiner Education*, 1(2).
- Spencer, A. (2023). Why nursery rhymes? A plea for the use of nursery rhymes as an integral part of lower school English lessons. *Humanising Language Teaching, Issue 2, Year 25*.
- Stehlik, T. (2008a). Thinking, feeling and willing: How Waldorf Schools provide a creative pedagogy which nurtures and develops imagination. I P. Willis och T. Leonard. (Red). *Pedagogies of Imagination*. Berlin: Springer.
- Stehlik, T. (2008b). Waldorf Schools as communities of practice and sites for promoting social sustainability. I Willis, P. (Red). *Rethinking Work and Learning*. Amsterdam: Kluwer Academic Publishing.
- Stehlik, T. (2006). Educating for Humanity: The worldwide Waldorf School movement and its outcomes. *International Journal of the Humanities*, 2(3).
- Steinnes, J. (2021). The Europe of knowledge – or a Europe of lost spirit? – Rethinking politics of education in neoliberal times. *Research on Steiner Education*, 12(Special Issue).
- Steinwachs, F. (2020). “Latent questions” as an anthropological paradigm for the teaching of literature in the Waldorf high school. *Research on Steiner Education*, 11(2).
- Stoltz, U. & Wiehl, A. (Red.). (2020). *Education-Spirituality-Creativity. Reflections on Waldorf Education*. Wiesbaden: Springer.
- Tjärnstig, L. & Mansikka, J-E. (2021). Educational equity in the sphere of *Bildung*? The alternative case for Waldorf education. *Research on Steiner Education*, 12(Special Issue).

- Turós, M. (2022). The relationship between Waldorf pedagogy and information and communication technologies in Hungary. *Acta Educationis Generalis* 12(1).
- Tyson, R. (2023). *Waldorfpedagogik – En översikt av empiriskt orienterad forskning. Ver. HT 23*. WLH.
- Tyson, R. (2022). *Anthroposophy, Bildung and Waldorf education*. WLH.
- Tyson, R. (2021). One pedagogy – many practices: variations on formal and enacted curricula in Steiner/Waldorf schools. *Research on Steiner Education*, 12(1).
- Tyson, R. (2019). Vocational education in Waldorf-contexts – a developmental path of the Waldorf curriculum. *Research on Steiner education*, 10(1).
- Tyson, R. (2018). Exploring Waldorf education as a practice through case narratives: a framework for empirical research. *Research on Steiner education*, 8(2).
- Uhrmacher, B. P. (2004). Chapter 5: An environment for developing souls: The ideas of Rudolf Steiner. I: *Counterpoints*, 263, 97–120.
- Uhrmacher, B. P. (1997). Evaluating change: Strategies for borrowing from alternative education. *Theory into Practice* 36(2).
- Ullrich, H. (2021). Review of Leonhard Weiss & Carlo Willmann (Eds.): Being and Becoming. Contributions to Understanding Development in Waldorf Pedagogy. *Steiner Studies vol 2*.
- Ullrich, H. (1994). Rudolf Steiner - a neo-romantic thinker and reformer. *Prospects: The Quarterly Review of Comparative Education*, 24(3/4).
- van Alphen, P. (2011). Imagination as a transformative tool in primary school education. *Research on Steiner education*, 2(2).
- von Wright, M. (2014). On the possibility of novelty: Subjectivity and intersubjectivity in teaching. *Research on Steiner Education*, 5(Special Issue).
- Wagemann, J. (2015a). Shared Intentionality: Phenomenological conception and consequences in terms of Waldorf pedagogy. *Research on Steiner Education*, 6(1).
- Walsh, B. A. & Petty, K. (2007). Frequency of six early childhood education approaches: A 10-year content analysis of early childhood education journal. *Early Childhood Education Journal* 34(5).
- Wright, P. (2013a). Theory of knowledge or knowledge of the child? Challenging the epistemological assumptions of the curriculum debate on geography from an alternative viewpoint. *Oxford Review of Education*, 39(2).
- Wright, P. (2013b). Constructing “Geo” – exploring the epistemological frameworks of Steiner-Waldorf and mainstream approaches to geography. *Research on Steiner Education*, 3(2).
- Wright, P. (2011a). What is a human-centred geography? Stretching the geographical imagination in pursuit of holism. *Geography*, 96(3).
- Wright, P. (2011b). Exploring the role of imagination and narrative in geography teaching. *Geographical Education*, 24.
- Wright, P. (2009). *Holistic philosophy and classroom practice - an investigative study of the Steiner-waldorf approach to teaching geography*. University of Bristol, Doktorsavhandling.
- Xu, W. & Spruyt, B. (2022). “The road less travelled”: towards a typology of alternative education in China. *Comparative Education* 58(4).
- Yoshida, A. (2005). Interface of holistic changes in Japanese schools and Waldorf education. I: Miller, J. P. m. fl. (Red.). *Holistic learning and spirituality in education: Breaking new ground*. Albany: State University of New York Press.
- Zech, M. (2020). *History in Waldorf schools. Creating an individual consciousness of history*. Kassel: Pädagogische forschungsstelle.

Referenser tyskspråkiga studier

- Adam, C. & Schmelzer, A. (Red.). (2019). *Interkulturalität und Waldorfpädagogik*. Weinheim: Beltz Juventa.
- Arndt, F. (2022). Wagenschein und die Waldorfpädagogik. Versuch einer Begegnung. I: Müller, M. & Schumann, S. (Red.). *Wagenscheins Pädagogik neu reflektiert. Mit Martin Wagenschein Bildungserfahrungen verstehen und unterstützen*. Münster: Waxmann.
- Auer, W.-M. & Wiehl, A. (Red.). (2021). *Bewegtes Klassenzimmer. Innovative und Inklusive Pädagogik an Waldorfschulen*. Weinheim: Beltz Juventa.
- Barth, U. & Maschke, T. (2021). Inklusion und Waldorfpädagogik: Konkretisierungen und kritische Überlegungen. *Bildung und Erziehung* 74(4).
- Bartoniczek, A. & Fiechter, H. P. (2017). *Schiller. Kafka*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Barz, H. (2018). *Reformpädagogik. Innovative Impulse und kritische Aspekte*. Weinheim: Beltz Juventa.
- Barz, H. (1993). *Der Waldorfkindergarten: geistesgeschichtliche Ursprünge und entwicklungspsychologische Begründung seiner Praxis (4., unveränderte Auflage)*. Weinheim: Beltz Juventa.
- Basfeld, M. & Hutter, W. (Red.). (2012). *Identitätsbildung im pädagogischen Prozess*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag.
- Bauer, H.-P. & Schieren, J. (2015). *Menschenbild und Pädagogik*. Weinheim: Beltz.
- Bauer, H. P. & Schneider, P. (Red.). (2006). *Waldorfpädagogik. Perspektiven eines wissenschaftlichen Dialoges*. Frankfurt am main: Peter Lang.
- Baum, P. (Red.). (2022). *Mathematikthemen für die 10. Klasse*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Bender, S. (2021). Soziale Ordnung in alternativen Schulen: Zum inklusiven Anspruch der Waldorfpädagogik. *Bildung und Erziehung* 74(4).
- Blaeser, B. (2020). *Schule – menschlich. Das inklusive potential der Waldorfpädagogik*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Bohnsack, F. & Kranich, E.-M. (Red.). (1990). *Erziehungswissenschaft und Waldorfpädagogik*. Weinheim and Basel: Beltz Verlag.
- Brater, M. & Munz, C. (1994). *Die pädagogische Bedeutung der Buchführung*. Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben.
- Brenner, M. m fl. (2000). *Geographie – Wirtschaft – Technik und das soziale Leben der Gegenwart. Aus dem fächerübergreifenden Oberstufenunterricht der Waldorfschulen*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Bücheler, M. (2014). *Kultur und Erziehung in der Waldorfpädagogik. Analyse und Kritik eines antroposophischen Konzepts interkultureller Bildung*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Buchka, M. (2011). Erziehungskunst als Praktische Pädagogik – einige Gedanken zu ihrer systematischen Erhellung – *Research on Steiner Education*, 2(1).
- Buck, P. & Kranich, E.-M. (Red.). (1995). *Auf der Suche nach dem erlebbaren Zusammenhang. Übersehene Dimensionen der Natur und ihre Bedeutung in der Schule*. Weinheim, Basel: Beltz.
- Buck, P. & Mackensen, M. von (2006). *Naturphänomene erlebend verstehen: Über Naturwissenschaftsdidaktik nach Martin Wagenschein und Naturwissenschaftsdidaktik an Waldorfschulen mit mancherlei philosophisch begründeten Zurufen. 7., vollst. überarb. und stark erw. Aufl.*, Köln: Aulis.
- Böhle, P. & Peters, J. (2011). Empirische Forschungen an Waldorfschulen – Teil II. Themenorientierte Kurzbeschreibungen für den deutschsprachigen Raum. *Research on Steiner Education*, 2(1).
- Böhle, P. & Peters, J. (2010). Empirische Forschungen an Waldorfschulen im deutschsprachigen Raum. Eine themenorientierte Übersicht mit Kurzbeschreibungen. Teil I. *Research on Steiner Education*, 1(2).
- Böhm, W. (2012). *Die Reformpädagogik: Montessori, Waldorf und andere Lehren*. C. H. Beck.

- Böttcher, G. (2007). *Flucht nach Hause. Metins abenteuerliche Reise entlang der Elbe*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- de Vries, F. (2012). *Waldorfschule im Wandel*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Demisch, E.-C. m. fl. (Red.). (2014). *Steiner neu lesen. Perspektiven für den Umgang mit Grundlagentexten der Waldorfpädagogik*. Frankfurt/Main: Peter Lang.
- Eidner, R. (2022). *Seifenherstellung mit einfachen Mitteln. Vom Rohstoff zur fertigen Seife*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Feise-Mahnkopp, P. (2015). Medienbildung im waldorfpädagogischen Kontext. Bewusstseinsentwicklung – Unterrichtspraktisches Modell für die Oberstufe. *Research on Steiner Education*, 6(Special Issue).
- Feuser, G. (2021). Inklusion und Waldorfpädagogik: Eine allgemeindidaktische Perspektive. *Bildung und Erziehung* 74(4).
- Fiechter, H. P. & Schumacher, R. (2014). *POETIK. Drei Wege*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Fintelmann, K. (1990). *Hibernia: Modell einer anderen Schule*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Frielingsdorf, F. (2012a). *Waldorfpädagogik in der Erziehungswissenschaft. Ein Überblick*. Belz Juventa.
- Frielingsdorf, F. (2012b). *Waldorfpädagogik kontrovers. Ein Reader*. Belz Juventa.
- Fucke, E. (2016). *Wohin führt uns der Neoliberalismus? Gegenwärtige und notwendige Ziele des Wirtschaftslebens*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Fuhrer, H. (2020). *Zur Geometrie der Unter- und Mittelstufe an Waldorfschulen*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Fuhrer, H. (2014). *Über das Künstlerische im Mathematikunterricht an der Waldorfschule*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Föllner-Mancini, A. (2010). Kasuistik in der Waldorfpädagogik. Zum Verhältnis von Schülerbesprechungen und Fallkonferenzen. *Research on Steiner Education*, 1(1).
- Gabriel, W. & Schneider, P. (1996). Waldorfpädagogik. I: Dederich, H. (Red.). *Handbuch zur arbeitsorientierten Bildung* (s. 309-330). München: R. Oldenbourg Verlag.
- Gabriel, W. (2014). Erziehungswissenschaft und Waldorfpädagogik: erkenntniswissenschaftliche Zugänge zu Rudolf Steiners pädagogischem Impuls. I: Heusser, P. & Weinzirl, J. (Red.). *Rudolf Steiner: Seine Bedeutung für Wissenschaft und Leben heute* (s. 228-266). Stuttgart: Schattauer.
- Garrido Mendoza, U. (2008). *Das Denken in der Waldorfpädagogik. In welchem Zusammenhang stehen die Grundlagen von Rudolf Steiners Erkenntnistheorie, Menschenkunde und Didaktik in Bezug auf die Entwicklung des Denkens des Kindes?* Masteruppsatz, Steiner Høyskolen, Oslo.
- Geuenich, S. (2009). *Die Waldorfpädagogik im 21. Jahrhundert: Eine kritische Diskussion*. Wien: LIT Verlag.
- Giessler, H. (1999). Der Turnunterricht der Waldorfpädagogen: didaktische Leitprinzipien und Vergleich mit allgemeinen sportdidaktischen Konzepten. *Sportunterricht* 48(2).
- Greubel, S. & Jachmann, C. (2021). "Professionalisierungsprozesse in Waldorfkindergärten und -krippen" – Voraussetzungen und Herausforderungen der wissenschaftlichen Begleitung der bundesweiten Erprobung des Beobachtungs- und Dokumentationsinstrumentes *Triolog*. *Research on Steiner Education*, 12(2).
- Greubel, S. & Schieren, J. (Red.). (2019). *Kinder, Kinder! Perspektiven auf kindliche Entwicklung, Förderung und pädagogischer Haltung*. Weinheim/Basel: Beltz /Juventa.
- Greubel, S. (2018). Die Perspektive des Kindes: Partizipatorische Ansätze in der elementarpädagogischen Bildungsdokumentation und ihre Herausforderungen. *Research on Steiner Education*, 8(2).
- Götte, W., Boettger, C. & Röh, C-P. (Red.). (2019). *Selbst entfalten – Welt gestalten. Das Künstlerische in der Waldorfpädagogik*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Hansen-Schaberg, I. & Schonig, B. (Red.). (2006). *Waldorf-Pädagogik*. Hohengehren: Schneiderverlag.

- Hellmich, A. & Teigeler, P. (Red.). (2007). *Montessori-, Freinet-, Waldorfpädagogik. Konzeption und aktuelle Praxis*. Weinheim: Beltz.
- Hennigfeld, I. (2018). Phänomenologie und Imagination: Idealisieren und Realisieren. *Research on Steiner Education*, 9(1).
- Hesse, S., Voss, T. & Zech, M. (2011). *Göbekli Tepe und der Prozess der Sesshaftwerdung. Von der Archäologie zur historischen Erkenntnis*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Hübner, E. (Red.). (2022). *Medienpädagogik. Gesichtspunkte, Grundwissen, Praxisprojekte*. Stuttgart: Pädagogische forschungsstelle.
- Hübner, E. (2020). *Medien und Pädagogik*. Stuttgart: Pädagogische forschungsstelle.
- Hünig, M. (Red.). (2022). *Mathematikthemen für die 11. Klasse*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Hutter, W. (2012). Waldorfpädagogik als Erziehungskunst. *Research on Steiner Education*, 3(1).
- Hüttig, A. (Red.). (2019). *Wissenschaften im Wandel. Zum Oberstufenunterricht an Waldorfschulen*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.
- Hörner, L. (1995). *Waldorfpädagogik und Naturphilosophie: R. Steiners Goetherezeption*. Peter Lang (Doktorsavhandling).
- Kardel, T., McKeen, C., Patzlaff, R. & Saßmannshausen, W. (2006). *Leitlinien der Waldorfpädagogik für die Kindheit von 3 bis 9 Jahren: Umriss eines Gesamtbildungskonzepts; Teil 2 Bildungsziele, Bildungsbereiche, Bildungsbedingungen*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Keller, G. (2015). Fähigkeitsbildung in der Weltrisikogesellschaft – Aufgabe und Bedeutung der Waldorfpädagogik. *Research on Steiner Education*, 6(Special Issue).
- Keller, G. (2014). Cultural Turn und das Zeitalter der Globalisierung. *Research on Steiner Education*, 5(Special Issue).
- Keller, G. (2012). Welchen Beitrag kann das Konzept der Metamorphose von Goethe in unserem multikulturellen Zeitalter leisten? *Research on Steiner Education*, 3(1).
- Keller, G. (2009). *Globalisierung im Unterricht von Waldorfschulen unter Berücksichtigung des Konzepts der sozialen Dreigliederung. Zugänge im Fach Geographie*. Freiburg: Doktorsavhandling.
- Keller, G. & Schmutz, H.-U. (2023). *Die Eroberung des Raums. Zum Geographieunterricht in der Klassenlehrerzeit. Band 5: Klasse 8*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Keller, G. & Schmutz, H.-U. (2022). *Die Eroberung des Raums. Zum Geographieunterricht in der Klassenlehrerzeit. Band 4: Klasse 7 und 8*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Keller, G. & Schmutz, H.-U. (2021a). *Die Eroberung des Raums. Zum Geographieunterricht in der Klassenlehrerzeit. Band 2: Klasse 6*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Keller, G. & Schmutz, H.-U. (2021b). *Die Eroberung des Raums. Zum Geographieunterricht in der Klassenlehrerzeit. Band 1: Klasse 4 und 5*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Keller, T. (2015). *Bauer und Handwerker. Zum Sachkundeunterricht in der 3. Klasse der Waldorfschule*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Ketels, J. & Zech, M. (2010). *Globalisierte Wirtschaft am Beispiel der Baumwolle*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Kiersch, J. (2015). Wie wird Steiners pädagogische Esoterik besprechbar? Thesen zu einer vermeidbaren Diskursblockade. *Research on Steiner Education*, 6(2).
- Kiersch, J. (2014). Rudolf Steiner, Ernst Cassirer und Jean Piaget. Skizze eines denkbaren Zusammenhangs. *Research on Steiner Education*, 5(1).
- Kiersch, J. (2011). Waldorfpädagogik als Erziehungskunst. I: Uhlenhoff, R. (Red.). *Anthroposophie in Geschichte und Gegenwart*. Berlin: BWV Wissenschaftsverlag.
- Kiersch, J. (2010b). „Mit ganz andern Mitteln gemalt“. Überlegungen zur hermeneutischen Erschließung der esoterischen Lehrkurse Steiners. *Research on Steiner Education*, 1(2).

- Krautz, J. & Schieren, J. (Red.). (2013). *Persönlichkeit und Beziehung als Grundlage der Pädagogik*. Weinheim: Beltz.
- Leber S. (Red.). (1992). *Die Pädagogik der Waldorfschule und ihre Grundlagen*. Darmstadt: WBG.
- Lippert, S. (2001). *Steiner und die Waldorfpädagogik. Mythos und Wirklichkeit*. Belz.
- Lütje, A. (2015). *Brot! Freiheit! Gerechtigkeit! Ägypten im 21. Jahrhundert. Einblicke aus geographischer und zeitgeschichtlicher Perspektive*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Lütje, A. (2011). *Motive aus Ostasien. Religion – Architektur – Kunst – Gesellschaft, für den Geographie- und Kulturunterricht der 12. Klasse*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Lütje, A. (2005). *China einschließlich Tibet*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Lutzker, P. & Zdrzil, T. (Red.). (2019). *Zugänge zur Allgemeinen Menschenkunde Rudolf Steiners. Wissenschaftliche, künstlerische und schulpraktische Perspektiven*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Lutzker, P. (2016). Rudolf Steiners Hypothese eines Sprachsinns und ihre Bedeutung für den Fremdsprachenunterricht und die Fremdsprachenlehrausbildung der Waldorfschulen. *Pädagogische Rundschau* 6(70).
- Mackensen, M. von (2022). *Feuer – Kalk – Metalle. Stärke, Eiweiß, Zucker, Fett. Einführende Unterrichtsgebiete aus phänomenologischem Ansatz für die Chemieepochen der 7. und 8. Klasse – mit Versuchsbeschreibungen*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Mackensen, M. von (2019). *Werken und Basteln in der Chemie, Heft 1. Für Schüler der 7. Klasse*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Mackensen, M. von (1991). *Laborunterricht in der Chemie. Alkohol, Seife, Salze, Pflanzenextrakte*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Martin, M. (1991). *Der künstlerisch-handwerkliche Unterricht in der Waldorfschule*. Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben.
- Müller, W. (1999). Ver-Steiner-te Reformpädagogik oder: Ist die Waldorfschule trotz Anthroposophie eine gute Schule? I: Böhm, W. & Oelkers, J. *Reformpädagogik kontrovers. 2. Auflage*. Würzburg.
- Ohlendorf, U. m fl. (2019). *Stricken und Häkeln im Handarbeitsunterricht der Waldorfschule*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Ohlendorf, U. (2021). *Tiere nähen im Handarbeitsunterricht der Waldorfschule*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Osterrieder, M. & Boss, G. (2009). *Die Kelten und die Entwicklung der Gemütsseele. Wandlungen einer frühen europäischen Kultur*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Osterrieder, M. & Guttenhöfer, P. (2010). *Die Durchlichtung der Welt. Alt-Iranische Geschichte*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Paschen, H. (2014). Pädagogische Inklusion: ein dogmatisches Menschenbild? *Research on Steiner Education*, 5(Special Issue).
- Paschen, H. (Red.). (2010). *Erziehungswissenschaftliche Zugänge zur Waldorfpädagogik*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Patzlaff, R. (2015). Kindheit im Sog der Beschleunigung. Chancen und Gefahren von Bildungsreformen am Beispiel des Übergangs Kindergarten – Schule in Deutschland. *Research on Steiner Education*, 6(Special Issue).
- Patzlaff, R., McKeen, C., von Mackensen, I. & Grah-Wittich, C. (2010). *Leitlinien der Waldorfpädagogik für die Kindheit von der Geburt bis zum dritten Lebensjahr: Kindheit Bildung Gesundheit* (1. Auflage). Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Patzlaff, R. & Saßmannshausen, W. (2007). *Leitlinien der Waldorfpädagogik für die Kindheit von 3 bis 9 Jahren. Teil 1*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Peters, J. (2020). Empirische Forschungen zur Waldorfpädagogik. *Research on Steiner Education*, 11(2).

- Prange, K. (2000). *Erziehung zur Anthroposophie. Darstellung und Kritik der Waldorfpädagogik*. 3. Aufl., Bad Heilbrunn: Klinkhardt.
- Pätzold, H. (2013b). Bilder der Schule – Bilder der Organisation. Zur bildhaften Gestaltung pädagogischer Organisationen. *Research on Steiner Education*, 4(1).
- Randoll, D. (2015). Selbstverantwortliches Lernen an Waldorfschulen. *Research on Steiner Education*, 6(Special Issue).
- Rawson, M. & Schumacher, R. (2013). *Bewusstseinswandel des Menschen vom Paläolithikum zum Neolithikum*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Rieth, H. (2011). *Hausbau mit Kindern. Wir bauen und richten eine Schmiede ein*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Saar, S. (Red.). (2022). *Beziehungskunst. Menschlichkeit, Identität und Sexualpädagogik in der Waldorfschule*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Saßmannshausen, W. (2008). *Waldorf-Pädagogik auf einen Blick. Einführung für den Kindergarten*. Freiburg: Herder.
- Schad, A., Schmelzer, A. & Guttenhöfer, P. (2009). *Der Kulturmensch der Urzeit. Vom Archaikum bis an die Schwelle zur Sesshaftwerdung*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Schad, W. & Scheffler, A. (2004). *Chemie an Waldorfschulen*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Schieren, J. (Red.). (2016). *Handbuch Waldorfpädagogik und Erziehungswissenschaft. Standortbestimmung und Entwicklungsperspektiven*. Weinheim: Beltz Juventa.
- Schieren, J. (2012b). Das Lernverständnis der Waldorfpädagogik. *Research on Steiner Education*, 3(1).
- Schieren, J. (2010b). Schluss, Urteil, Begriff – Die Qualität des Verstehens. *Research on Steiner Education*, 1(2).
- Schieren, J. (2010c). Die Veranlagung von intuitiven Fähigkeiten in der Pädagogik. *Research on Steiner Education*, 1(1).
- Schieren, J. (Red.). (2008a). *Was ist und wie entsteht: Unterrichtsqualität an der Waldorfschule*. München: Kopaed.
- Schieren (Red.). (2008b). *Rationalität und Intuition in philosophischer und pädagogischer Perspektive*. Frankfurt: Peter Lang.
- Schmalenbach, B. (2014). Nähe und Distanz – Dimensionen pädagogischen Handelns. *Research on Steiner Education*, 5(Special Issue).
- Schmelzer, A. (2021). Grundlagen inklusiver Waldorf-Schulpädagogik. *Bildung und Erziehung* 74(4).
- Schmelzer, A. (2015). Interkulturalität und Waldorfpädagogik. Wie kann der Umgang mit kultureller Differenz pädagogisch gestaltet werden? *Research on Steiner Education*, 6(Special Issue).
- Schneider, P. & Enderle, I. (Red.). (2012). *Das Waldorf-Berufskolleg. Entwicklung und Ergebnisse einer neuen Oberstufengestaltung der Waldorfschule*. Frankfurt am main: Peter Lang.
- Siegler, S., Sommer, W. & Zech, M. (Red.). (2018). *Handbuch Oberstufenunterricht an Waldorfschulen*. Weinheim und Basel: Beltz-Juventa.
- Sigler, A. m fl. (2021). *Kreuzen. Handarbeitsunterricht in der 4. und 5. Klasse an Waldorfschulen*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Sigler, S. (2022). *Mathematikthemen für die 9. Klasse*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Sigler, S. (2021). *Die negativen Zahlen – eine Aufgabensammlung*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Sigler, S. (2020b). *Projektive Geometrie*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Sigler, S. (Red.). (2015). *Mathematikthemen für die 12. Klasse. Band 2*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Sigler, S. (Red.). (2010). *Mathematikthemen für die 12. Klasse. Band 1*. Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.

- Skiera, E. (2010). *Reformpädagogik in Geschichte und Gegenwart. Eine kritische Einführung. 2. Auflage.* München: Oldenbourg Verlag.
- Schmutz, H.-U. m fl. (2004). *Erdgeschichte, Paläontologie und Aspekte der Paläoanthropologie.* Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Soetebeer, J. (2016). Erkenntnispraxis als umbildende Erfahrung – Goethes Begriff von Selbstbildung. *Research on Steiner Education, 7(1).*
- Sommer, W. (2021). *Resonanzfiguren des verkörperten Selbst.* Weinheim und Basel: Beltz-Juventa.
- Sommer, W. (2013). Zur Allgemeinen Didaktik der Waldorfpädagogik und Klafkis bildungstheoretischen Ansätzen – Bezüge und Trennlinien. *Research on Steiner Education, 4(2).*
- Sommer, W. (2010c). Oberstufenunterricht an der Waldorfschule. Kognitive Herausforderungen für das verkörperte Selbst. *Research on Steiner Education, 1(1).*
- Sommer, W. (2010d). Oberstufenunterricht an der Waldorfschule: Kognitive Herausforderungen für das verkörperte Selbst. Teil II. *Research on Steiner Education, 1(2).*
- Steinwachs, F. (2022a). Postkoloniale und postmigrantische Perspektiven im Sprach- und Literaturunterricht an Waldorfschulen. *Research on Steiner Education, 13(2).*
- Steinwachs, F. (2022b). Artus, Parzival, und Ich – Versuch über eine anthropologisch begründete Rezeption höfischer Romane in der Schule. *Research on Steiner Education, 13(1).*
- Steinwachs, F. (2021). *Wolframs "Parzival". Den Text ergründen, das Selbst erfahren.* Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Steinwachs, F. (2020). "Latente Fragen" als anthropologisches und didaktisches Paradigma für den (Literatur-)Unterricht in der Oberstufe an Waldorfschulen. *Research on Steiner Education, 11(1).*
- Steinwachs Frank (2018). Mittelalterliche Literatur im Unterricht - Perspektiven, Möglichkeiten und Grenzen des Faches an Regel- und Waldorfschulen. Eine Standortbestimmung, *Research on Steiner Education, 8(2).*
- Tellkamp, U. L. (2013). Das Gedachte oder das Denken lernen? – Das Gedachte und das Denken lernen! *Research on Steiner Education, 4(2).*
- Ullrich, H. (2022). Ein Unikat in der heutigen Lehrerschaft. Reflexionen und Befunde zur Rolle und Professionalität des Klassenlehrers an Freien Waldorfschulen. *Pädagogischer Rundschau 76(1).*
- Ullrich, H. (2015). *Waldorfpädagogik. Eine kritische Einführung.* Weinheim: Beltz-Juventa.
- Ulrich, H. (2021). Waldorfpädagogik als Inklusive Pädagogik? Chancen und Barrieren eines Dialogs. *Bildung und Erziehung 74(4).*
- Ungefug, T. (2017). *Perspektiven der Sozialkunde. Plädoyer für ein unentdecktes Kernfach der Waldorfpädagogik.* Kassel: Pädagogische Forschungsstelle.
- Vogt, F. (2015a). Muster für "Selbstverantwortliches Lernen"? *Research on Steiner Education, 6(Special Issue).*
- Vogt, R. (2015b). Der Kompetenzbegriff im Spannungsfeld von Waldorfpädagogik und Erziehungswissenschaft. *Research on Steiner Education, 6(Special Issue).*
- Vogt, J. (1995). *Der klingende Kosmos: Studien zu den wissenschaftlichen und bildungsphilosophischen Grundlagen der Musikpädagogik bei Rudolf Steiner.* Schott Musikpädagogik.
- Wagemann, J. (2017). Zur Anthropologie der Waldorfpädagogik. Ein bewusstseinsphänomenologischer Zugang. *Research on Steiner Education, 8(1).*
- Wagemann, J. (2015b). Shared Intentionality: Bewusstseinsphänomenologische Konzeption und waldorfpädagogische Implikationen. *Research on Steiner Education, 6(1).*
- Wagemann, J. (2013). Entwurf eines sozialanthropologischen Strukturmodells pädagogischen Erkennens und Handelns. *Research on Steiner Education 3(2).*
- Weiss, L. & Willmann, C. (Red.). (2021). *Sein und Werden. Beiträge zum Entwicklungsverständnis der Waldorfpädagogik.* Wien: LIT Verlag.

- Weiss, L. & Willmann, C. (Red.). (2018). *Sinnorientiert lernen Zieloffen gestalten. Zum Leistungsverständnis der Waldorfpädagogik*. Wien: LIT Verlag.
- Weiss, L. (2015). Die Relevanz anerkennungstheoretischer Überlegungen für den waldorfpädagogischen Ansatz einer altersadäquaten Erziehung. *Research on Steiner Education*, 6(Special Issue).
- Weiss, L. (2014). Vertrauen. Die philosophische Fundierung eines zentralen Begriffs (waldorfpädagogischen Handelns). *Research on Steiner Education*, 5(Special Issue).
- Wiehl, A. & Steinwachs, F. (Red.). (2022). *Studienbuch Waldorf-Jugendpädagogik*. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt Verlag.
- Wiehl, A. (Red.). (2020). *Studienbuch Waldorf-Kindheitspädagogik*. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt Verlag.
- Wiehl, A. (Red.). (2019). *Studienbuch Waldorf-Schulpädagogik*. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt Verlag.
- Wiehl, A. (2016). Bilderfahrung als pädagogisches Paradigma. Anschauungsunterricht versus bildhafte Unterrichtsmethoden in der Waldorfpädagogik. *Research on Steiner Education*, 7(1).
- Wiehl, A. (2015a). *Propädeutik der Unterrichtsmethoden in der Waldorfpädagogik*. Frankfurt am main: Peter Lang.
- Wiehl, A. (2015b). Individuation, Sinnerleben und Erkenntnis. Propädeutik der waldorfpädagogischen Unterrichtsmethodik. *Research on Steiner Education*, 6(Special Issue).
- Willmann, C. (2015). Religion am Rande – Fundamentalismus in der Mitte? Ein Plädoyer für eine religionsensible Schulkultur. *Research on Steiner Education*, 6(Special Issue).
- Willmann, C. (2001). *Waldorfpädagogik. Theologische und religionspädagogische Befunde*, Köln / Weimar / Wien: Böhlau-Verlag.
- Wright, P. (2013c). Was ist "Geo"? – Eine Untersuchung zu den wissenschaftstheoretischen Implikationen des Geografieunterrichts an Regel – und Waldorfschulen. *Research on Steiner Education*, 4(1).
- Wunderlind, U. (2014). *Lehrbuch der phänomenologischen Chemie. Band 1. Chemieprojekte der 7., 8. und 9. Klasse*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Wunderlind, U. (2014). *Lehrbuch der phänomenologischen Chemie. Band 2. Chemieprojekte der 7., 8. und 9. Klasse*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Wunderlind, U. (2014). *Lehrbuch der phänomenologischen Chemie. Band 3. Chemieprojekte der 7., 8. und 9. Klasse*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle.
- Zech, M. (2018). Ein kulturkundlicher Ansatz zur Erschließung mittelalterlicher Literatur in der Schule. Lehrplan und Unterrichtspraxis der Waldorfschulen. I: Goller, D., Hufnagel, S. & Brähler- Körner, I. (Red.). *Helden in der Schule*. Bamberg: University of Bamberg Press.
- Zech, M. (2015a). Geschichtsunterricht und Identitätsbildung im Spannungsfeld von Individualität, Kulturalität und Globalität. *Research on Steiner Education*, 6(Special Issue).
- Zech, M. (2015b). Topos und Erinnerungsort WALD – eine kulturgeschichtliche Betrachtung der mitteleuropäischen Landschaft. *Research on Steiner Education*, 6(1).
- Zech, M. (2014). Geschichte als Sinnstiftung und das Wirklichkeitsproblem. *Research on Steiner Education*, 5(Special Issue).
- Zech, M. (2012). *Der Geschichtsunterricht an Waldorfschulen*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Ziegler, R. (2016). Biologische Evolution und Menschwerdung. *Research on Steiner Education*, 7(1).